

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ЗА УЧИТЕЛИ И ВОСПИТУВАЧИ - БИТОЛА

БИТОЛА
НИЗ ВЕКОВИТЕ

VI

БИТОЛА, 2003 год.

УНИВЕРЗИТЕТ „Св. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ-БИТОЛА

БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ

VI

БИТОЛА ВО XVIII ВЕК

**UNIVERSITY "St. KLIMENT OHRIDSKI"
FACULTY OF EDUCATION - BITOLA**

**BITOLA THROUGH CENTURY
VI**

BITOLA IN THE XVIII CENTURY

BITOLA, 2003

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ-БИТОЛА

БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ VI

БИТОЛА ВО XVIII ВЕК

БИТОЛА, 2003 год.

Издавач:

Педагошки факултет - Битола

Библиотека: *Историски теми*

За издавачот

Проф. Симеон СИЛЈАНОВСКИ, акад. сликар - декан

Редакција:

Д-р Александар СТЕРЈОВСКИ, одговорен уредник

Д-р Златко ЖОГЛЕВ

CIP - Каталогизација во публикација, Матична и универзитетска библиотека
“Св. Климент Охридски“, Битола.

911.375 (497.17 Битола) : 93 „15“ (063)

ЈАВНА трибина “Битола во XVIII век“ (2002; Битола)

Битола низ вековите. VI, Битола во XVIII век / [редакција Александар Стерјовски (одговорен уредник), Златко Жоглев]. - Битола : Педагошки факултет, 2003. - 60 стр.: 24 см.-
(Библиотека Историски теми)

На наспор. насл. стр.: Bitola through century. VI, Bitola in the XVIII century. -
Тираж 300. - Фусноти кон текстот.

1. Гл. ств. насл. 2. Стерјовски, Александар

а) Битола - Историја - 18 в.

Вовед

Векоѝ за кој ќе зовориме денес, 18-ѝи по ред од Христѝовоѝо раѓање, е многу драматичен за Турската империја. Веќе е сосема извесно дека болната и голема криза наголемо го разорувала државното ткиво и дека сеѝо тѝоа ќе финишира со неминовноѝ распад иѝто ќе се случи на почетѝокоѝ од XX век. Навистѝина има уште долго да се чека, ќе се праваѝ и обиди со реформи крајѝи да се избежне, но сеѝо тѝоа е без вистѝински резултатѝи и е од крајѝок здив.

Турската војска не е онаа силна и прородна која мижновено освојува теритѝории и тѝаму веднаш воспоставува усѝеина властѝ. Напрѝотив, поразитѝе се каѝадневни, а резултатѝи на тѝоа е губењеѝо теритѝории. Огромната империја која дојре до Виена, сега полека слежува под Дунав и Сава.

Внатрѝе во империјатѝа се случува дружа драма. Феудалните господарѝи полку се засилуваат иѝто не ретѝко застапуваат на сѝројивнатѝа стѝрана од централнатѝа властѝ. Многумина имаат и многубројна војска иѝто им овозможува чувствѝиво на нејовредливостѝ.

Низ државатѝа врие од арамиски и крѝалски банди. Некои бројатѝ дури и по 2.000 членови. Во 1711 год. една такава со 1.000 членови, дојдена од Маѝи, Албанија, неколку иатѝи ја напаѓаат и ја ограбуваат Биѝола. Толку проблемѝи со нив е тежок и сложен иѝто скоро не е можно да се изнајде соодветѝно решение за подолг ѝериод.

Ова е време кога зајочнува ѝозасиленатѝа албанизацијатѝа на Западна Македонија и кога населениѝо од овие прѝистѝори под прѝитѝисок на арамии и доселеници од Албанија е принудено да ги напуштѝи родните огништѝа, засолнувајќи се во дружитѝе краиштѝа на Македонија.

Укинатѝа е Охридската архиепископѝија, но, од дружа стѝрана, зајочнуваат да се обновуваат некои цркви и манастири. Зајочнува и реславјанизација и ѝохристѝијанување на македонските градови.

Народното ѝворешѝиво го продолжува назорниѝи од и голем дел од бисеритѝе иѝто се собрани во збиркатѝа од следниѝи, 19 век, ѝоптекнуваат ѝокуму од овој век. Коѝичарствѝово доживува процветѝе, а еден велелеѝен даборез во Биѝола изработѝен е во 1775 год.

Еѝте, тѝоа се само некои ѝоврини ѝогледи врз XVIII век, за дружи ќе чуеме од денешните учесници на јавнатѝа тѝрибина. Тие се сѝите млади биѝолски научници и убаво е чувствѝово кога се открива дека иднатѝа на нашатѝа наука во Биѝола со нив е надежна.

Пред да настанатѝ тѝие, сѝоред објавениѝи редослед, да го промовираме ѝетѝитѝиѝи зборник. Му давам збор на рекѝиторѝи на Биѝолскиѝи универзитѝетѝи, проф. д-р Божидар Маслинков.

ДО

ПОКАНА
за јавна трибина
„БИТОЛА ВО 18-ТИОТ ВЕК“

Педагошкиот факултет - Битола во оваа година веќе по шетти пат активно се вклучува во Програмата за одбележувањето на 4 -^{ти} Ноември, Денот на ослободувањето на Битола.

По тој повод во Фоајето на Домот на културата во Битола на **01.Ноември 2002 година (петок)**, со почеток во **18:00 часот** ќе се одржи традиционалната јавна трибина.

Учесници на трибината ќе бидат:

1. **Владо Горески:** *Развојот на духовната клима во Битола во 18-тиот век*
2. **Весна Калпаковска:** *Ономастика и топографија на населението во Битола и Битолско во 18-тиот век*
3. **Ристо Палигора:** *Црквата Успение на Пресвета Богородица во село Велушина*
4. **Александар Гулевски:** *Битола и нејзините светци – Св. Ангел Битолски (+27 февруари 1927).*
5. **Петар Бојациевски:** *Здравствениите прилики и здравјето во Битола во текот на 18-тиот век*

Во рамките на јавната трибина ќе се промовира зборникот на трудови “Битола низ вековите V”. Промоцијата ќе ја изврши **проф. д-р Божидар Масликов**, ректор на Универзитетот “Св. Климент Охридски” – Битола.

На јавната трибина ќе можат да се поставуваат прашања, да се уточнува или дополнува некој проблем.

29/10/2002 година
Б и т о л а

ДЕКАН
Проф. Симеон Силјановски, акад. сликар

Владо ГОРЕВСКИ

Развој на духовната клима во Битола 18 век

Градовите се специфичен феномен, со таинствена симболика и непредвидлив развој, опстанок. Во својата суштина тие носат многу од човечките компоненти—судбина, болка, радост, смрт... Всушност, тие се таинствени шифрирани белези за човечкиот живот изразени преку секогаш живите линии на архитектурата, урбанизмот, формите, облиците, надгробните споменици. Градот е симбол на лавиринтот на човечкото траење низ сите сегменти.

Битола е еден од најинтересните градови, кој во своето повеќевековно постоење ја одредува, ја одсликува суштината на балканското постоење во афирмативна смисла, а можеби и најповеќе, тоа е градот во кој се вкрстуваат значајни духовни енергии кои низ вековите ја менуваат само својата форма, а секогаш се екстракт на високи идеали, и филозовски погледи на светот. Во прилог на ова зборуваат и низа факти како на пример голем број на продуховени луѓе од сите вери најчесто ги напуштаат големите градови како Солун и Истамбул и доаѓаат токму во овој град за да ги откријат белезите на мислата, на молитвата на медитацијата... зошто како што често се споменува тоа е божјото место каде што постои еден чудесен мир кој секогаш инспиративно зрачел во начинот на живеењето и погледите за светот.

18 век во Битола, тоа е време со чудесно мал број на податоци, мал број на документи, белези па дури и мал број на зачувани архитектонски споменици. Ова е период кога настануваат покрупни миграциони движења особено од околните села, како и од пошироко, еден наплив на нов живот на нова енергија, градот во кој живееле Турци, Евреи

се збогатува и со една подруга етничка структура во кои започнува да доминира славјанската компонента – градот се помакедончува, а за обележување е и присуството и доаѓањето на влашкиот елемент.

Во овој период како што се споменува ...светело и зрачело во двете свети битолски заедници... продолжува доаѓањето на голем број на еврејски рабини, свештеници и мислители од Солун кои ја продолжуваат традицијата на пишување на значајни теолошки дела чии пат на печатање ќе завршува некаде во западноевропските центри како на пример: Абрахам Бен Јехуда де Бутон, автор на респонзите „Махазе Абрахам“ печатена во Солун 1795 год.

Продолжува и исто така традицијата на бележење на сјајни поетски рефлексии и филозовски сентенции на мермерните надгробни споменици кај турското население. Често може да се сретнат информации или забелешки дека луѓето што ги бележеле овие скаменети мисли спаѓаат меѓу најзначајните мисловни поети во турската империја.

Тоа се само некои кратки елементи кои ја потврдуваат теоријата дека Битола низ целиот свој период на постоење пред сè е град во кој се рефлектираат значајни духовни вредности и суптилни варијации за космогонскиот поглед кон светот.

Во 18 век во околината на Битола и понатаму продолжуваат да се развиваат инзвонредно значајни црковни и манастирски центри. Покрај што биле чувари на молитвата односно на духовниот смисол на животот тие биле инзвонредно значајни ризници на пишувани споменици – стари ракописи, книги и друго. Меѓу позначајните бил и понатаму Слеченскиот манастир, Крстоарскиот како и Буковскиот манастир. За Буковскиот манастир постои белешка од Јордан Хаџи Константинов – Џинот објавена во Цариградски весник во која кажува дека при своето патување во битолскиот крај видел многу книги, како во Битола така и во околината. Така за Буковскиот манастир кажува дека имал повеќе од дваесет товари словенски ракописни книги но некој свештеник ги уништил. За богатството на словенски ракописи на Буковскиот и Крстоарскиот манастир пишува и рускиот патешественик архимандритот Андонин. Додека Слеченскиот манастир е посебна тема не само за битолскиот крај туку и за многу пошироки простори – тој е своевиден книжевен, иконографски и воопшто цивилизациски феномен кон чие духовно зрачење уште долго време многу темелно и опширно треба да се занимаваат многу проучувачи. И од овие кратки забелешки може да се насети силното присуство на значајна духовна клима не само кај турското, еврејското туку и кај словенското –маке-

донското население, дури може да се рече дека флуидот на постоењето меѓу нив се испреплетувал со еден оптимистички равноправен алхемиски баланс. Патем да го споменеме и доаѓањето на архиепископот Арсение кој во овој период доаѓа во Битола по укинувањето на Охридската архиепископија сè уште со надеж дека барем во ова духовно острово ќе го зачува нејзиното опстојување.

Голем број на записите од еврејските рабини создадени во Битола во 18 век ќе го продолжат својот живот низ европските печатници и библиотеки како што веќе споменавме, исто така голем број на турските книги и записи реализирани во 18 век ќе го зачуваат своето постоење и во иднина. Најголемото прашање и една од клучните теми за Битола во 18 век е исчезнувањето, таинственото изгубување на енормниот број на книги, ракописи кои биле во Битола или во нејзиното опкружување реализирани со старословенски јазик или со јазик кој е близок со народниот јазик од тој период. Ако Битола низ другите векови изобилува со бројни документи, информации и духовни записи, Битола во 18 век изобилува со празни точки неразјаснет молк и од несватлива оскудица од било каков пишуван документ или трага. Тоа е тема, тоа е задача, тоа е обврска на идните проучувачи бидејќи откривањето, расветлувањето и дешифрирањето на овие траги можат да бидат од големо значење за што подоцна ќе споменеме. Овде само да го повториме крикот на Марко Цепенков дека Битола е македонската Света Гора, за жал денес безгласена – нема Света Гора

Во 19 век Битола станува центар: политички, воен, економски, трговски, дипломатски, интелектуален. Исто како и во животот така и во историјата ништо не е случајно. За толку сеопфатни и значајни компоненти од сите свери од постоењето на еден град сигурно е дека не можат да се инкорпорираат во еден ден и случајно со еден едикт. Тоа што Битола е избрана да биде центарот кој ќе ја обликува балканската суштина сигурно дека не е случајно. Градот кој ќе ги обликува историските движења можеме слободно да речеме со Европски радиус сигурно дека затоа имал многу длабоки корења и многу длабоко интелектуално и духовно алиби и капацитет. И токму 18 век е можеби причинската генеза која ќе ги озрачува сите значајни историски случувања во 19 и почетокот на 20 век. Она што денес е премолчено, неоткриено, нерасветлено во 18 век е всушност она што во 19 и почетокот на 20 век ќе значи суштина на конкретни собитија. И тоа не само за еден народ кој живее во Битола туку сите народи кои живееле во овој град духовно подготвени, просветлени ќе влијаат врз судбинското обликување на животот на

своите народи на Балканот и пошироко. Развојот на духовната клима во Битола во 18 век во тој микросвет е всушност подлогата за историскиот развој на макропросторот од Балканот на скоро сите негови народи. Затоа дешифрирањето на клучот на 18 век во Битола ќе значи дешифрирање на причинскопоследичната архитектура на балканскиот простор во 19 па и во 20 век како и влијанието на тие бранувања и низ Европа.

Расветлувањето на 18 век во Битола открива уште еден значаен момент. Иако во тој период градот не е којзнае колку изразит економски, трговски или политичко–воен центар, но повеќе од очигледно е дека е значаен духовен центар и тоа во сите сегменти и на сите нивоа, без сомнение тоа е доказ дека на големите историски збиднувања, збиднувања кои го променуваат светот, смисолот на животот секогаш му претходи или секогаш се ферментираат во развојот на никогаш неуништливата духовна состојба. Битола е не само доказ туку и патоказ од кој можат да се извлечат историски, филозофски, духовни искуства во светската бивствена мапа, не само за минатото¹.

¹ Воведниот текст од трибината посветена на Битола во 18 век, нема амбиции да анализира, научно прецизира или истражува детали. Тој е пред сè своевидно лично гледање, инспирација. Целта е преку една кратка сентенца, да даде своевидна воведна синтетизирана интонација, во која низ есеистичко–поетски минијатури се настојува да се привлече вниманието на овој чуден период – 18 век во Битола, постапка која преку други изразни средства настојува да даде еден повисок тон од огромната потреба за развојот на научната и историската мисла – нешто што секојдневно го чува достоинството на нашиот град и оправданоста од повозвишено наше постоење. Заб на авторот.

Весна КАЛПАКОВСКА

Ономастика и просопографија на населението од Битола и Битолско во 18 век

Апстракт

Поим и дефиниција на ономастика и просопографија. Ономастички согледувања за населението во Битола и Битолско во 18 век. Извори за ономастика и просопографија. Видови имиња и категоризација. Просопографска слика на 18 век во Битола и Битолско.

Ономастиката се занимава со проучување на имињата на населението во одреден временски период на одредена територија. Користи исклучиво пишани документи. Ономастиката придонесува за науката во поглед на истражувањето на видовите имиња, потеклото и семантиката на имињата, закоренетост и континуитет, зачестеност во одреден период и на одреден простор, продуктивност (во колку варијанти може да се сретне едно име - хипокористици) народна припадност и сл. Во ономастичките анализи имињата мора да се врзани со реални личности кои постоеле и дејствувале.

Просопографијата во основа е филолошка наука, со интердисциплинарна методологија. Го опфаќа ономастичкиот материјал, ама освен имињата настојува да разбере кој е носителот на името, што работел, кој бил неговиот однос кон другите луѓе, каква положба заземал во општеството и сл. Просопографијата се обидува да проникне и длабо-

ко во животот и во структурата на општеството, помага да се реконструира начинот на живеење.

* * *

Овој текст ги разгледува имињата на населението во Битола и Битолско само во 18 век, што е само еден сегмент од полето на ономастиката и просопографијата, каде што има можност и простор за големи и опстојни истражувања и сериозни анализи не само за овој период туку и за периодите пред и по него¹.

Изворите за овој текст главно се турските пишани административни документи – *сцили* – за 18 век и Слепченскиот споменик².

Листајќи ги нив можеме сретнуваме турски и христијански ономастикони, а бидејќи се административни акти веќе е лесно согледлива и просопографската структура.

Ономастичките формули кои ги сретнуваме во следниве варијанти:

* Лично име и должноста што ја вршеле или статусот што го имале: Осман – бег, Даут – паша, зимија Мара, зимија Ристе, Ѓорѓија трговец, еснаф пекари од Битола Неделко, Кузман, Костадин, Димитрија, Трпе, Марко, Илија³.

* Лично име и место на живеење: Пејо од Лознани, Петре од Вирово, Мето од Битола, булукбашија⁴.

– Двочлена ономастичка формула составена од лично име и патроним (татково име). Оваа формула е најстара, исконски се јавува во сите историски епохи.⁵ Кај турското население ја наоѓаме вака: Хасан Пазваноглу, Осман Бакиоглу⁶. Некогаш пак, поскратено се наведува само името од таткото со зборот – оглу (син на), на пр. Бурун–оглу од с. Далбеговци⁷.

-
1. На полето на ономастиката и просопографијата големи прилози имаат Акад. Петар Хр. Илиевски, Животот на Микенците во нивните писмени сведоштва, МАНУ, Скопје, 2000, и др. бројни прилози; Б. Конески, Македонски места и имиња, Скопје, 1991; што се однесува на поранешни периоди и векови.
 2. Турски извори за ајдутството и арамитството во Македонија (том III 1700 - 1725 год. Скопје, 1973; том IV 1725 - 1775 год. Скопје, 1979; том V 1775 - 1810 год., Скопје, 1980), А. Лозановски, Слепченскиот книжевно - уметнички центар, Битола, 1987
 3. А. Лозановски, *op. cit.* стр.56.
 4. ферман бр. 164, том. 3.
 5. Двочлената ономастичка формула како најстара форма на ословување на луѓето (со лично и татково име) посведочена во сите историски периоди: во Стара Грција, во античка Македонија, кај источните цивилизации и тн.
 6. документ 108, том. 3.
 7. документ 75, том. 3.

Славјанското население пак ја користи вака: Стојан син на Велче, Секула син на Стојче⁸, Богоја и Трпко синови на Велан.

Понекогаш зборовите *син на* се изоставаат, има две имиња од кои првото е лично а второто татково име: Никола Петко⁹, Ангелко Стојко¹⁰, Раде Лазар, Стојче Петре, Стојко Димче¹¹.

Во некои документи се сретнува ословување на луѓето само со *зимија син на Пејџре*¹² во случајов дури со турскиот збор – оглу (син на), без да се наведе личното име.

Кај сите имиња по оваа формула секогаш без исклучок се наведува татковото име, метронимици нема.

Според потеклото и семантиката на имињата што се користеле во 18 век меѓу христијанското население можеме да дојдеме со следниве сознанија:

- се употребуваат имиња со славјански корен, со долга традиција низ времето: Стојан, Цветан, Неделко, Блаже, Бале, Благој, Трајко, Менка, Доста, Петко, Невен, Раде, Гроздан, Миле, едно профилактичко име Грдан.
- имиња преземени од византиската црковна традиција, некои од нив мошне често адаптирани според фонолошките особини на славјанскиот / народниот јазик: Митре, Димо, Димитрија, Ило, Илија, Јован, Ристе, Никола, Коста, Петре, Пејо, Крсте, Ангеле, Васил, Васко и др.

Забележително е дека во овој период преовладуваат кратки имиња, повеќе варијанти на едно име (хипокористици), а многу ретки се во овој период сложените имиња (од два члена) како Радослав, Владимир и сл.

Просопографијата пак најмногу го доловува духот на времето и настаните во тој период. Во турските административни акти претставени се носителите на државната власт и се осознава структурата на државниот апарат: кајмакам, валија, кадија, мутеселим, мартолози, дervenции и сл. Во овие последниве две категории се сретнуваат и христијански имиња пред 1710 год. од кога за мартолози се поставуваат

8. документ 16, том 4, 1730 год.

9. документ 199, том 3, 1721 год.

10. документ 200, том 3, 1721 год.

11. документ 201, том 3, 1721 год.

12. документ 93, том 4, 1743 год.

само муслимани¹³: Пејо мартолозбашија 1706 год. потоа ајдут, Пејо од Лерин, некогашен мартолоз кој се сели во Битола заради поголема сигурност во 1707 год¹⁴.

18 век за Турската Империја е период полн со војни и воени походи што неславно завршуваат, загуба на територии кои порано биле во состав на Турција, слабеење на државниот апарат, зголемени даноци на населението, што предизвикува појава на одметници (гледано од аспект на власта) ајдути, арамии.

Покрај тоа во споменатиов период се случуваат и елементарни непогоди, големи суши, епидемии и тн. па така голем дел од населението од селата се сели во градот сметајќи го побезбеден и посигурен. Низ турските документи се сретнуваат и следниве лица: Воденичар Слиме син на Степан родум од Д. Церско преселен во Битола во Јакуб беј мало, Стојан син на Јован, Мирко син на Христо, Митре син на Стојан од Битола се јавуваат како сведоци во наведениов случај¹⁵.

Во 1721 год. се избира мутеселим во Битола со образложение дека Битола стана голем град, не се знае веќе кој е жител а кој е дојден, па затоа за да се зачува редот се наметнува потребата од мутеселим¹⁶.

Во контекст на ова да ги приложиме податоците за демографската слика на Битола: кон крајот на 18 век Битола имал 12000 жители, а 50 години подоцна тој нараснува до 40000. Градот се зголемува од преселените жители од селата кои биле принудени да го напуштат селото и во градот да се преориентираат – од земјоделци стануваат занаетчији, трговци. Така се јавуваат бројни трговци кои тргуваат и одат на панаѓури на подалечни релации – на пр. Лајпциг: 1748 год. 5 трговци од Македонија, 1752 – 12, 1767 – 34, 1774 – 69 трговци¹⁷.

Преселувањето на населението од селата во градот, приликите во Европа го квалификуваат 18 век како период на подготовка за наредниот 19 век во кој се јавуваат преродбениците, националната освестеност и др. за задоволување на духовните потреби на македонскиот народ.

13. ферман бр. 64, том 3.

14. документ 41, том 3.

15. документ 167, том 3, 1720 год..

16. ферман 183, том 3, 1721 год.

17. А. Матковски, Ѓурчин Кокалески 1775 - 1863 (Прилог кон прашањето за создавање на селска, сточарско - трговска буржоазија во Македонија), Скопје, 1959, стр. 33 et sqq.

Ристо ПАЛИГОРА

Црквата Успение на Св. Богородица во село Велушина

Прелиминарен извештај од истражувачките работи врз
архитектурата и сликарството на црквата во текот
на 2001 и 2002 година

За црквата Успение на Св. Богородица кај селото Велушина¹ нема многу пишани податоци, кои би можеле да не упатат кон нејзината најрана историја, за подигањето и живописувањето на овој храм.

Извесни беа сознанијата што ги нуди денешниот постоечки слој на сликана декорација датирана во 19-ти век (1836 и 1879 година)². Неодамна професорот д-р. Александар Стерјовски во монографијата за селото Велушина, меѓу другото објави архивски податоци во кои стои дека црквата била подигната во првата половина на 18-ти век, поточно во 1727 година, и дека била осветена во 1729 година лично од

1. Селото Велушина е сместено десеттина километри јужно од Битола, од десната страна на патот Битола-Драгош-грчка граница. Има извонредна местоположба, на околу 700 метри надморска висина, практично на местото каде Баба Планина благо преминува во пелагониската котлина. За богатата духовна традиција во ова некогаш просперитетно село зборуваат сочуваните осум цркви во самата населба, или во најблиската околина.

2. Сочуван е натпис на северниот ѕид од централниот кораб со грчки сигнатура од 1836 година, кога е насликан најголемиот дел од постоечката сликана декорација. Се работи за добро сочувано сликарство кое е дело на солиден мајстор од првата половина на 19 век, од времето на епитропот Константин. (Ἐπιτροπέβου Κωνσταντῆς τέμω' ἀπριλλίου 30 1836).

Вториот сочуван натпис е од амвонот на црквата и зборува за сликањето на истиот од 1879 година, во трошок на Јован Ѓоре, за време на епитропот Божин (Δαπάνη Ἰωάννου Γηγοριε ἐπιτροπεύοντος τοῦ Μπωζῆν παπα-ποιάνου 'εν ε' τεῖ 1879 ἀριλίου 20).

Ја користам можноста на м-р Весна Калпаковска да и се заблагодарам за придонесот при толкувањето на натписите.

пелагонискиот митрополит Григориј.³ Дека во 18–ти век имало некакви активности во овој храм сведочат и неколкуте сочувани икони кои и денес се наоѓаат во црквата. Истите ги датираме во 18–ти век како творби на зографи кои делувале на просторот меѓу Битола, Костур и Корча.

Црквата до денес е сочувана во форма на релативно мала трикорабна базилика, со централен простор низ кој преку троделен премин – трибилон се преминува во нартексот. Има полукружна апсида на источната фасада, отворен трем на јужната страна, додека тремот кон запад е сосидан во поново време и се добиени две помошни простории. Нејзиниот изглед како и употребата на второстепената декоративна камена пластика во ѕидовите, го привлекле во повеќе наврати вниманието на истражувачите кои за жал резултатите од тие истражувања до денес не ги соопштиле.⁴ Исто така од неодамна врз јужниот ѕид од наосот беше констатирано постоење на три слоеви фрески. Сепак од клучно значење за нас, за да се појави интересот за истражувачките работи кои ги започнавме во 2001 година беше постоењето на тројниот премин т.н. трибилон (на преминот од наосот кон нартексот) како и делумните остатоци од идентични премини на јужниот и северниот влез во централниот простор. Исто така, од големо значење е сочуваната бифора на западната фасада и трите прозори на полукружната апсида на источната страна. Сите тие архитектонски елементи нè упатуваат да размислуваме за многу постара датација на постојниот објект отколку што е периодот на 19–ти или на 18–ти век од кого се мислеше дека потекнува овој храм.

Во такви околности, во октомври 2001 година стручна екипа на Завод и Музеј Битола ги започна истражувачките работи врз архитектурата и сликарството на црквата Успение на Св. Богородица во с. Велушина⁵.

Работите ги започнавме со отстранувањето на повеќеслојните наслаги од варов малтер на надворешниот дел од полукружната апсида. Притоа систематски се разоткри извонредениот опус од масивни

3. А. Стерјовски, Велушина, Битола 2001, 36. Податоците се засновани врз архивските документи од периодот 1915–1941 во кои стојат извештаи од велушкиот свештеник Спирос Велјановски.

4. Во 1991 година под раководство на археологот Гордана Филиповска Лазаровска, советник во Битолскиот Завод и Музеј, беа преземени поопсежни археолошки истражувања околу самата црква Успение на Св. Богородица, како и во внатрешноста на овој храм. Истовремено под надзор на Радмила Момидиќ Петкова, ист. на уметност, советник во Завод, Музеј и Галерија–Битола, беа направени извесни сондирања врз архитектурата и сликарството на истата црква. Резултатите од посочените активности не се објавени во јавноста.

5. Ристо Палигора ист. на уметност – раководител; Ефто Димовски – конзерватор; Славе Стојанов – фотограф; Јулија Пашанко – документатор; Никола Димовски – цртач документатор; м–р Весна Калпаковска – филолог; Оливера Макриевска – конзерватор; Благоица Стојков; Марковски Никола.

делкани камени блокови со местимична употреба на тула во хоризонтално вградување на каменот или во делумен опус клоазоне, со примена на керамопластична декорација. Сепак највпечатливо откритие на овој дел од градбата претставува засиданата трифора првично изградена со примена на мермерни столбчиња – менои во второстепена употреба.

Тоа беше охрабрувачки почеток на истражувачките работи, кој дефинитивно ги оправда и потврди нашите претпоставки дека пред нас стои градба од класичниот средновековен период.

Истражувањата ги продолживме во текот на ноември и декември месец врз внатрешните ѕидови од црквата. За нас особено беа интересни јужниот и северниот влез во централниот кораб. По извршената внимателна анализа на постоечката состојба станаа забележливи извесни нелогичности, применети надвор од било какви вообичаени правила при оформувањето на базиликалниот простор. Со отстранувањето на поновите малтери од ненасликаните ѕидни површини од северниот ѕид на јужниот кораб, поточно над самиот премин во наосот, ситуацијата стана појасна. Пред сè, несомнено се потврди дека првично на ова место постоеше троен премин т.н. трибелон, скоро идентичен по димензии на оној кој до денес е сочуван на западната страна на наосот. На овој простор истовремено беше констатиран и остаток од постар слој од фреско малтер.

Истражувањата на архитектурата во оваа фаза беа заокружени со откритието дека ист таков трибелон постоеше и на северната страна од наосот со што оваа црква се вброи меѓу ретките сочувани во византиската сфера, кои имаат архитектонско решение засновано на три трибелони на јужната, западната и северната страна на наосот.

Оваа стара архитектонска форма води потекло од најстарите христијански градби, за подоцна низ 9–ти, 10–ти и 11–ти век да биде застапена во големите угледни стари куполни базилики како што се оние во манастирот Хора во Цариград, Св. Софија во Солун или велепната црква на Успението во Лабово, Албанија.

Базиликалниот тип цркви како нашата со релативно мали димензии е особено карактеристичен за костурскиот и воденскиот регион како и еден сличен пример – географски најблизок во црквата Св. Апостоли на островот Св. Ахил на Преспа од 10–ти век. Поименични аналогии наоѓаме во црквата Таксијархи во Костур од 9–ти век, Успение на Св. Богородица во Каламбака, Св. Петар и Павле и Успение на Св. Богородица двете во Воден.

Во следната фаза од истражувањата реализирани во јуни и јули 2002 година со цел да добиеме поконкретна и попрецизна хронологија за црквата одлучивме повеќе внимание да посветиме на истражувањата врз постариот живопис.

За оваа важна цел пристапиме кон расслојување на живописот на дел од ѕидот од јужниот премин во наосот каде утврдивме сигурни индиции за постоење на постар слој на сликан малтер⁶.

При тоа беше откриен најстариот слој фрески на површина од околу 200 x 80 см. со претставена фигура на светител во цел раст, со архиерејска одежда и со грчка сигнатура на Свети Симеон⁷.

Избледнетиот колорит на овој насликан лик неоспорно ни кажува дека црквата во некој подолг временски период и под неутврдени околности долго била оставена без покрив и живописот бил изложен на атмосферски влијанија.

Можеби околу 18-ти век е направена првата голема обнова, како што кажуваат архивските податоци во 1727 год. со што е сочувана старата градба од потполно уништување.

Стилски овој живопис заедно со најстарите делови од црквата најверојатно му припаѓа на монументалното сликарство од 10 или 11-ти век со извесна резерва и можност тој да бил направен најдоцна кон крајот на 12-ти или почетокот на 13-ти век, кога имаме меѓу другото повторно навраќање на монументалните реминисценции во византиското сликарство.

Збирно, кога кон тоа ќе ја приклучиме и претходната анализа на архитектонскиот ракопис многу поверојатно е овој објект да го датираме во периодот од 10-ти век⁸.

Заклучно после првичните истражувања на црквата Успение на Св. Богородица во село Велушина можеме да го обзнаиме постоењето на овој во науката досега непознат средновековен споменик значаен не само за нашиот регион туку и пошироко. Постигнатите резултати нè обврзуваат истражувањата да ги реализираме во целост со што ќе се создадат неопходните предуслови за преземање на завршни конзерваторско-реставраторски активности.

6. Со расслојувањето на посочениот живопис раководеше Никола Кекеновски, сликар-конзерватор.

7. Во подготовка е поопсежна анализа на споменатиот светител, како и на сите резултати од истражувачките работи.

8. Во оваа прилика сакам да му се заблагодарам на професор Д-р Петар Миљковиќ-Пепек за соработката, големиот придонес и драгоцените сугестии што ги даде при хронолошката детерминација и валоризација на овој објект, како и на професор Д-р Никола Муџопулос, член на Атинската академија за пројавениот интерес да ја посети црквата и го даде своето мислење.

Црквата Успение на Св. Богородица во село Велушина

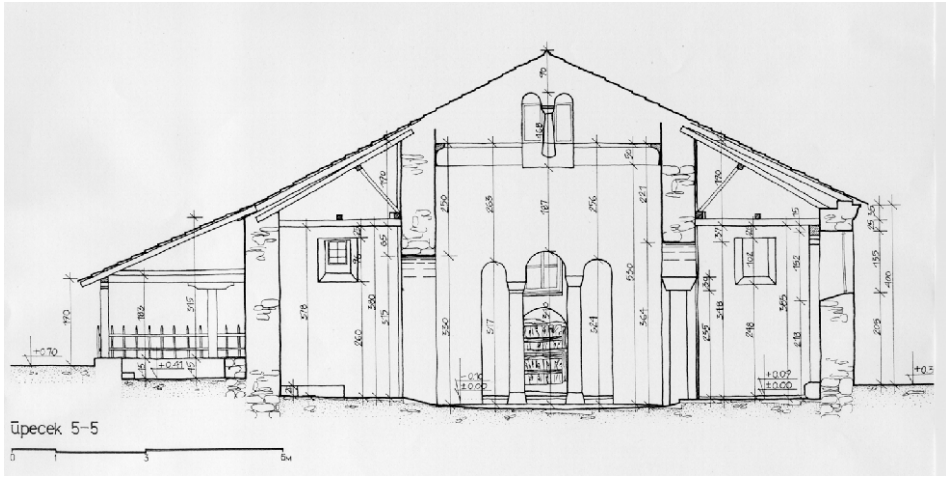
Црквата Успение на Св. Богородица во с. Велушина

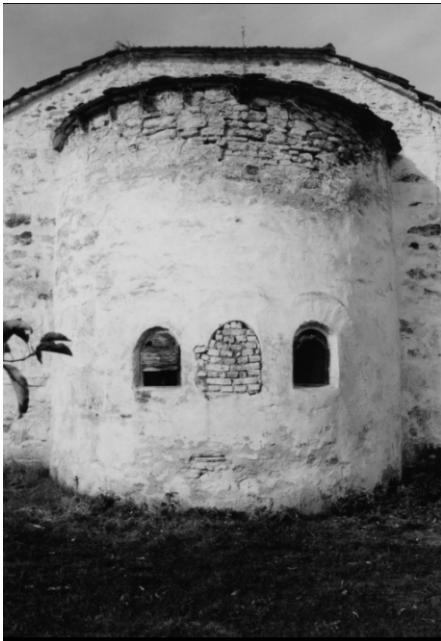
*Икона на Св. Никола од црквата
Св. Богородица во с. Велушина, 18 век*

*Икона на Св. Димитрија од црквата
Св. Богородица во с. Велушина, 18 век*

Црква Св. Бо̀городица во с. Велушина - пресек

Црква Усїение на Св. Бо̀городица во с. Велушина, айсида, прѣд њочейшокојѣ на истражувачкиѣ работѣи

Црква Усїение на Св. Бо̀городица во с. Велушина, айсида, њо истражувачаѣи

Црква Усїєние на Св. Боґородица во с. Велушина, їрибилон, на їреминої од наосої во наїїексої

Црква Усїєние на Св. Боґородица во с. Велушина, Св. Сименон, од наїїїариоїї слої на фрески

празна

Битола и нејзините светци - Св. Ангел Битолски († 1750)

1. Личноста која со својот живот ја одбележа духовната клима на Битола во XVIII век и која остави неизбришлива трага не само во нејзината црковна, туку и во нејзината световна историја, секако е св. Ангел Битолски. Споменот за св. Ангел Битолски, за жал, денес е веќе сосема избришан од колективната меморија на битолчани. Од неговиот култ во Битола не се зачувани никакви траги. Меѓутоа, определени артефакти што ненаметливо опстојувале низ вековите, сè уште непобитно сведочат дека овој свет Македонец е историска реалност на Битола.

Св. Ангел е роден во Лерин, Егејска Македонија, најверојатно во втората деценија на XVIII век. Во Битола доаѓа¹ како младо момче и по кратко време во истиот град маченички умира во 1750 година. Св. Ангел не бил роден битолчанец, меѓутоа, неговата маченичка смрт во Би-

1. Турските зулуми во текот на XVII век во околината на Лерин биле причина македонското население да избега во околните села и во градот Битола. Во таа насока е и писмото на румелискиот беглербег до кадиите на Битола, Лерин и Прилеп, во кое им наредува избеганата раја да се врати назад по нивните села. И царскиот декрет од 1635 година, со кој им се наредува на кадиите во Битола, Цума Пазари и Лерин да ја вратат избеганата раја, говори за истиот проблем. Во текот на целиот XVIII век, селаните и понатаму масовно бегале од Лерин во Битола. Во еден ферман од 12 септември 1779 година се вели дека „рајата и нивни синови, за да ги избегнат тиранијата и зулумите на албанските злосторници, ги оставаат своите села и се преселуваат во градовите или чифлизите на воените лица“. Поради таквите зулуми вршени во Лерин, Воден и Негуш, од Островската каза се преселиле голем број селани, за што зборува еден документ од 18 април 1782 година. Веројатно при една таква миграција и св. Ангел пребежал од Лерин во Битола. Види во: *Турски документи за*

тола, толку силно одекнала во православниот свет, што тој потоа во црковната хагиографија почнал редовно да биде сигниран со топонимската додавка „од Битола“, т.е. „Битолски“². Токму тоа и нам ни дава право да зборуваме за него, како за граѓанин на Битола.

Но, пред да почнеме да зборуваме за личноста и подвигот на овој свет човек, накратко ќе се запознаеме со Битола, онаква, каква што ја затекнал св. Ангел во средината на првата половина на XVIII век.

2. Во времето на св. Ангел, Битола веќе имала физиономија на урбанизирана градска средина – според тогашното значење на овој поим³. Како таква, таа претставувала значаен трговски, културен, воен и стратешки центар на Балканот, а била населена претежно со колонизирано турско, еврејско и автохтоно македонско население. Етничката структура на градот почнала да се менува во текот на XVII век, кога македонското селско население, поради неподносливите услови за живеење и поради засилениот исламски прозелитизам, го напуштило селото и почнало да се населува во градот, кој во тоа време нудел релативно подобри и посигурни услови за живеење⁴. Миграцијата село–град ќе овозможи да започне процесот на ресловенизирање на Битола⁵. Тој процес ќе продолжи да се одвива и низ целиот XVIII век, така што Битола, постепено, со текот на времето ќе си ја врати физиономијата на македонски, христијански град, каква што била пред доаѓањето на Турците⁶. Развојот на занаетчиските и трговски дејности бил во по-

-
- историјата на македонскиот народ, т. IV, Скопје 1966, стр. 100 (док. бр. 143 – сицил бр. 8, лист 1096 – III од 1641 год.); *Турски документи...*, т. II, стр. 124–125 (док. бр. 234 – сицил бр. 4, лист 496 – III од 1636 год.); *Историја на македонскиот народ*, т. 2, Скопје 1998, стр. 101
- архимандрит Сергий, *Полный месяцеслов Востока*, т. II, Москва 1876, стр. 169; И. Косолапов, *Месяцеслов православной католической церкви*, Симбирскъ 1880, стр. 585; јеромонах Хризостом (Столић), *Светачник*, т. 2, Београд 1989, стр. 727
 - Н. В. Димитров, „Битола од 1381/83 година до крајот на XVIII век“, *Битола – урбано–географски развој*, Битола 1998, стр. 48–53
 - А. Матковски, *Гурчин Кокалевски 1775–1863 – Прилог кон истражувањето на создавање на селска, ситочарско–трговска буржоазија во Македонија*, Скопје 1959, стр. 30–60; *Историја на македонскиот народ*, нав. дело, стр. 97–101
 - Дека во овој период во Битола живеело македонско население, а не турско – како што постојано се наведува, сведочи и турскиот историчар и патеписец, географ и библиограф Хаџи Калфа Мустафа (Катиб Челеби). Тој ја посетил Битола околу 1650 година и во својот опис на градот вели дека жителите на градот се словени. Види кај: *Македонија во делата на сџанскиите пашајесици 1371–1777*, Скопје 1991, стр. 395; Ѓ. Димовски–Цолев, „XVII век почеток на реславјанизацијата на Битола“, *Битола низ вековиите*, V, Битола 2002, стр. 9–18
 - Треба да се посочи дека локацијата на денешна современа Битола потекнува од XV век. Средновековна Битола во која доминантно население било македонското, се наоѓала во

дем⁷, што условило придојденото население постепено економски да закрепне, да се вклучи во стопанскиот живот на градот и, сега веќе како битолско граѓанство, да ја започне борбата за своја национална и верска емаципација. Доаѓањето на св. Ангел од Лерин во Битола, можеме да го опсервираме токму низ призмата на овие процеси.

3. Друг битен фактор што го карактеризира периодот на доаѓањето на св. Ангел во Битола е исламизацијата на македонското христијанско население. Исламизацијата, или исламскиот прозелитизам, како официјална политика и воспоставена практика на Турското царство, била широко применувана во Македонија, без разлика на кој начин била спроведувана – дали по пат на убедување или со принуда⁸. Покрај селското, доста рано и широко исламскиот прозелитизам го зафатил и градското население. Причините биле многубројни, но пресудно било што токму во градовите дошло до најголема концентрација на турските колонисти, од кои се создале муслимански јадра, особено силни по поголемите и позначајни градски центри. Сообразно со тоа, во градовите биле подигнувани голем број исламски верски, просветни, културни, добротворни и други институции и доведувани верски образовани

ареалот на денешното с. Буково и кај населбата Буковски ливади (Бори Кале), значи во непосредна близина на Хераклеа Линкестис. Според Турски извори, Битола во Средниот век ја зазел румелискиот беглербег Тимурташ паша и по жестока борба ја разурнал „ерлен берабер“ (до темел, ништо да не остане), при што локалното население се разбегало по селата. Манастирите на средновековна Битола (вкупно 72 или 73), како што е и обичај, биле недалеку од градот. Тие биле распоредени по течението на реката Драгор, од лева и десна страна – во денешното централно градско подрачје. Според преданијата, поради големиот број цркви и манастири, тогашна Битола била нарекувана македонска Света Гора. По заемањето на градот, Турците ги разурнале сите манастири и на нивно место подигнале џамии. По течението на реката Драгор, Турците започнале да ги населуваат турските колонисти и на тој начин постепено почнале да ја формираат физиономијата на денешна Битола. Не случајно таа од нив била наречена Манастири – зашто била изградена на местото на некогашните манастири. Од тој агол треба да се набљудува и процесот на населувањето на македонското население во XVII и XVIII век во тогашна Битола и процесот на нејзино ресловенизирање. За ова подетално види кај: С. Тодоровски, *Археолошки наоди од Среден век во ареалот на Биџола*, Скопје 2002, стр. 78–83; Ѓ. Димовски–Цолев, нав. дело, стр. 9–18

7. Според Мехмед Тефик, во 1756 година, во Битола работел исламскиот еснаф кујунџии, кој броел 25 дуќани, во кои се везело со сребрена жица. Бројот на македонските занаетџии, исто така, бил во пораст, за што зборуваат голем број документи. Види кај: Мехмед Тефик, „Кратка историја Битољског вилајета“, *Брајствиво*, књ. XXVII, Београд 1933, стр. 20; М. Соколовски, „Развојниот пат на некои градови во Македонија во XV и XVI век“, *Историја*, VII/1, Скопје 1963, стр. 48; М. Хр. Константинов, *Занаети и еснафи во Биџола и околицата*, Битола 1961, стр. 12
8. Н. Лимановски, „Исламизацијата на населението во XVII и XVIII век“, *Исламизацијата и етничкиите промени во Македонија*, Скопје 1993, стр. 92–100; истиот, „Исламизацијата во Битолскиот вилает и етничките карактеристики на македонците муслимани“, *Фолклорот и етнологијата на Биџола и Биџолско*, Битола 1981, стр. 419– 455

луѓе за служење во џамиите, школите, администрацијата и судството. Сите тие институции и луѓе развиле широка и енергична пропаганда и акција за спроведување на исламскиот прозелитизам меѓу христијанското население. Овој процес не ја одминал ниту Битола.

На економски план, христијанското население во Битола било исправено пред силната и нелојална конкуренција на занаетчиите и трговците од турска народност, кои уживале ред олеснувања, што им ги гарантирале законските прописи, а уште повеќе благонаклонетиот однос на локалните власти. Судрени со низа пречки од ваков вид, голем број христијани доброволно го примале исламот – со цел да си го зачуваат социјалниот статус, меѓутоа, најголем дел од македонското христијанско население најчесто било насилно исламизирано⁹. Сепак, работите, не биле толку едноставно разграничени.

Статусот во општеството што го нудел исламскиот прозелитизам, не ќе можеме да го сведеме само на економскиот фактор, зашто покрај социјалниот, тој момент ги зафаќал и особено чувствителните сфери на верата. Во таа насока, овде накратко ќе го разгледаме статусот на Православната црква во рамките на Турското царство во времето на св. Ангел Битолски.

4. Клучната улога за детерминирање на заемните односи меѓу исламот и христијанството во Турското царство среде народите од *византискиот комонвелт* ја одиграл ферманот на Мухамед II (1451–1481) за воведување на т.н. милетски систем. Повикувајќи се на персискиот збор *milet* – што значи „народ“, а кој главно се однесувал на христијаните и Евреите, народите во Турското царство султанот ги групирал во пет милети и тоа според принципот на верски заедници, а не според етничкиот состав на населението¹⁰. Според таа поделба, Македонија влегла во т.н. православен милет – „рум“ милет или Румелија¹¹. Во духот на муслиманската традиција, султанот донекаде го почитувал интегритетот на христијаните и Евреите кои имале заеднички текстуални тра-

9. Еден ферман од втората декада на јануари 1731 година, упатен до кадијата во Битола, најдобро го илустрира тоа. Во него се вели: „Некои муслимани шетаат по улиците со тапани, ги напаѓаат христијаните, ги грабаат нивните деца и вршат притисок да ја примат исламската вера, така што тие не можат слободно ниту во црква да одат“. Види кај: А. Матковски, *Опшороти во Македонија во времето на турскојто владеење*, т. 1, Скопје 1983, стр. 165

10. На тој начин биле формирани: православниот, или „рум“ милет (Румелија), грузиско–ерменскиот милет, римокатоличкиот милет, еврејскиот милет и протестантскиот милет.

11. Православниот милет бил означен како „рум“ милет, или Румелија, поради своето источно–римско, односно византиско вероисповедање.

диџии со исламот и поаѓајќи од таквото гледиште, на поглаварите на милетите тој им дал широки овластувања во управувањето и раководењето со нивните верски заедници. Сообразно со тоа, цариградскиот патријарх станал *милетџи-баџа*, етнарх, началник на православниот милет и тој бил одговорен за управувањето со сите православни народи во Турското царство¹². Благодарение на таквата поставеност на цариградскиот патријарх, на христијаните можело да им се суди според црковниот закон признаен од Високата порта, тие можеле слободно да отвораат училишта со свои програми и слично. Бидејќи исламот не правел дистинкџија помеѓу световна и религиозна заедница, Црквата во Турското царство, според милетската поделба, теоретски била замислена како држава во држава. За возврат, султанот очекувал од верските поглавари да обезбедат покорност на нивните народи кон турските власти. Кога зборуваме за Словените на Балканот, на турските власти им одговарало овие области да бидат под контрола на Цариградската патријаршија. Таквата поставеност на работите им конвенирала и на грчките великодостоинствениџи од Цариград, така што, сѐ до XVIII век, Балканот, во црковен поглед, речиси целосно бил под влијание на Цариградската патријаршија¹³.

Меѓутоа, привилегиите што милетскиот систем им ги нудел на христијаните биле само формални. Во пракса, вистинската состојба била грозоморна. Невозможно е да се опишат сите страдања, понижувања и прогонства што Црквата во Македонија ги преживувала во тие, навистина опскурни времиња. Македонија во XVIII век плива во маченичка крв. Тоа е време кога Светото писмо повеќе се толкувало со крв, отколку со перо, повеќе со егзистенционална определба, отколку со спокојно богословско размислување¹⁴. Доволно е да се споменат имињата на св. Ангел Битолски (1750), св. Спасе Радовишки (1794)¹⁵ св. Злата Мегленска (1795)¹⁶ и на други македонски новомачениџи, за да ни ја доловат вистинската состојба на религиозен план во Македонија во XVIII век. Македонското христијанско население во Румелија и понатаму продолжило да живее поробено, и физички и духовно. Третира-

12. о. С. Санџакоски, „Средбата на византиската и исламската култура во Македонија“, *Богослужие*, Скопје 1993, стр. 123–134

13. С. К. Баталден, *Преисџијување на џтрадиџијаџиџа*, Скопје 1997, стр. 167–178

14. о. Стефан Санџакоски, „Православието и македонскиот културен простор од 12 до 19 век“, *Педагогичџиса*, бр. 2, Битола 1996, стр. 7–12

15. Τῶν Ἀγίῶν καὶ Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν Μακαρίου Κορίνθου, Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Νικηφόρου Χίου, καὶ διδασκάλου Ἀθανασίου Παρίου, ΣΥΝΑΞΑΡΙΣΤΗΣ ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΩΝ, Θεσσαλονικη 1989, 704–706

16. М. Георгиевски, *Македонски светиџи*, Скопје 1997, стр. 185–204

но како *раја*, тоа било сведено на ниво на поданици од втор ред, без право на граѓанство.

5. Во времето на св. Ангел, Битола била под јурисдикција на Охридската архиепископија. Како и на сите тогашни автокефални Цркви, Турската држава и на Охридската архиепископија ѝ го наметнала данокот наречен *мири*, кој достигнувал нереални височини¹⁷. Охридската црква секојдневно тонела во сè подлабок и подлабок материјален безизлез. Тоа предизвикало превирања и внатре, во самата Црква. На тронот на Охридската архиепископија архијереите молскавично се менувале. Во текот на триесетина години (1688–1718) се смениле дури 12 епископи. Истата ситуација била присутна и во Цариградската патријаршија. Фанариотите, не само што ги купувале патријаршиските и архиепископските места, туку успевале да ги поткупат дури и турските судови¹⁸. Брзата смена на великодостоинствениците се должела, не само на мешањето на турските феудалци во внатрешните работи на Црквата, туку и на нечесната борба помеѓу претендентите за архиепископските и патријаршиски места¹⁹. Митото и корупцијата во црковните кругови станале секојдневие.

Заемните односи меѓу Охридската архиепископија и Цариградската патријаршија во овој период биле исклучително лоши. Таквата состојба придонела во Охридскиот синод да се појават две струи: едната – фанариотска, која била за доминација на Цариградската патријаршија, и втората – автохтонистичка, која се застапувала за автохтоноста, т.е. за автономноста на Охридската архиепископија во однос на Цариградската патријаршија. Меѓутоа, треба да се напомене дека автохтонистичката струја не се застапувала за автономност, заради заштита на верските и национални интереси на македонското население во Македонија – како што таа борба честопати се толкува во современата македонска историографија, туку заради заземање на архиепископскиот трон и заштита на своите лични интереси. Тоа била борба помеѓу грчки владици од Цариград и грчки и прогрчки ориентирани владици што доаѓале на тронот на Охридската катедра од различни краишта на Румелија. Иако по 6 февруари 1719 година настапило определено смирување во Охридскиот синод, кога на тронот се искачил архиепископ-

17. И. Снегаров, *Историја на Охридската архиепископија-патријаршија*, т. 2, Софија 1995, стр. 207–208

18. С. К. Баталден, нав. дело, стр. 178

19. И. Снегаров, нав. дело, стр. 118–119

от Јоасаф – по потекло Влав од Москополе²⁰, и тој, како и претходните охридски архиепископи, ја продолжил политиката на елинизација на македонскиот народ²¹.

20. исто, стр. 207–208

21. Девизата на охридскиот архиепископ Теофилакт Охридски, дека сè што е грчко е возвишено и угледно, а сè што е словенско е ниско и просто, како лајт мотив во својата мисија ја спроведувале речиси сите архиепископи со грчко, епирско–грчко, влашко и православно албанско потекло што биле на тронот на Охридската архиепископија. Нивната борба против превласта на Цариградската патријаршија во Македонија, никогаш не била водена заради зачувување на словенските традиции на автохтоното македонско население, туку заради зачувување на своите лични интереси. Охридската архиепископија тие ја сметале **по законот самостојна, но никогаш не и народна, словенска**. Во потчинета Македонија, не само во времето на Византија, туку и во периодот на Турското владеење, Охридската архиепископија била претворена во орудие за полесно владеење со потчинетиот народ. Таа била главен канал за елинизирање на македонското население. Од XI век, по падот на Самоиловото царство, таа веќе престанала да биде носител на „националното“ и духовно единство и на историските словенски традиции. Во периодот на Турското владеење, како резултат на борбата помеѓу Цариград и Охрид, охридските архијереји започнале да водат компромисна политика спрема својата македонска паства. Ставот спрема словенската писменост и богослужба во оваа црковна инстанца секогаш бил крајно дискутабилен. Настојувањата на определени охридски архијереји да ја продолжат писмената *словенска* традиција е навистина за почит, меѓутоа, во однос на севкупните процеси што се одвивале во спротивна насока, нивното залагање во тој поглед било незначително. Да се зборува за некакви залагања за „дијецезален патриотизам“ што го водела Охридската архиепископија, а кој секогаш бил спроведуван исклучиво на византискиот грчки јазик, навистина е *no sense*. Констатацијата на Иван Снегаров, дека духовната клима и просвета се подобриле во Македонија во времето на архиепископот Јоасаф, за кој стана збор погоре во текстот, и дека благодарение на определени архијереји од Охридската архиепископија во тој период била форсирана словенската традиција и богослужба, го сметаме за ирелевантно. Точно е дека за време на архиепископот Јоасаф биле отворени голем број црковни училишта. Точно е, исто така, дека тој во влашкиот град Москополе отворил печатница, која по големина била втора по Цариградската. Точно е и дека во таа печатница биле печатени служби и житија, учебни помагала и богословски трактати. Исто така, точно е дека таму биле печатени и службите на македонските светци: на пр. службата на св. Наум, св. Климент, св. 15 Тивериополски маченици и др., меѓутоа, и училиштата, и житијата и службите биле печатени исклучиво на византискиот грчки јазик, повторно во контекстот на асимилаторската политика што Охридската архиепископија континуирано ја водела спрема својата македонска паства. Во вршењето на литургиските потреби во Македонија, со грчкиот византиски јазик се служело несловенско население: Власите, православните Албанци и епирските Грци. Интересот спрема словенските богослужбени книги, словенската богослужба и воопшто, спрема словенската писмена традиција, им се наметнал на охридските архијереји како реална потреба, а не како грижа за својата македонска паства. Во средина каде што доминатно население било македонското, кое било нераскинливо врзано со писмените традиции на словенски јазик, било реално да се води компромисна политика во однос на употребата на црковнословенскиот јазик. Поразувачки е фактот кој зборува, дека кога во Москополе се печатат книги на византиски грчки јазик за потребите на Грците, Власите и православните Албанци во Охридската дијецеза, а во контекст на „дијецезалниот патриотизам“, во македонските манастири богослужбени книги на црковнословенски јазик, сè уште, се препишуваат на рака. Официјалниот јазик на архиепископијата бил византискиот грчки, само напати, компромисно бил употребуван и црковнословенскиот. Сепак, најголема потврда дека

7. Во општество детерминирано од исламот, христијаните, во никој случај не можеле слободно да ги остваруваат своите верски права. Во случај сите султани да биле на културно и државно–политичко рамниште на Мухамед II, правата на ферманот можеби и ќе се реализирале.

Детерминиран како религија на *земното царство*, исламот, во однос на другите религии настапувал од позиција дека само во неговиот религиозен систем се пројавило највисокото и крајно откровение на божеството, кому требало свесно да му се покори целиот свет. Поради тоа, муслиманите добиле обврска да му ги потчинат на Алах сите луѓе на земјата. Во исламот, божеството објавило дека право на постоење во светот создаден од Алах имаат само оние што безусловно му се покоруваат. Безбожниците што не му се покорувале требало да бидат уништени²². Навистина, на оние народи кои имале заеднички текстуални традиции со исламот, им било дозволено постоењето, но тие можеле да живеат само потчинети на муслиманите. Смеслата на религијата на исламот се состоела во потчинувањето на светот со помош на одредени методи и кон таа цел биле приспособени сите составни делови на општествениот и религиозниот живот во Турското царство. Дејствувајќи според апсолутната заповед на божеството, без право на менување на таа заповед, исламот се претворил во фанатизам. Безусловниот фанатизам на предодреденоста (фатализмот), го уништил кај муслиманите стравот од смртта. На оние што ќе загинеле во светите војни против неверните им бил овозможуван рајот со сите негови удобности, зашто таквата смрт ги искупувала сите гревови. Станувајќи на тој начин самопожртвувани и бестрашни војници на Алах, муслиманите, во исто време, наоѓале во светите војни и во господарењето над завојуваните земји огромен извор материјални богатства, зашто имотот, тру-

охридските архијереји не се грижеле да го зачуваат култот на словенските просветители св. Наум и св. Климент заради потребите на својата македонска паства – како што постојано се нагласува во нашата историографија, е жалната вистина која сведочи дека службите на св. Климент и на св. Наум Охридски, на црковнословенски јазик за првпат се печатени дури во 1901 година, и тоа во превод од византиски грчки, што го направил стружанецот, отец Калистрат Зографски (Крстан Санџакоски), игумен на светогорскиот манастир „Св. Ѓорѓи – Зограф“. Подетално за ова види кај: Б. Панов, „Улогата на Теофилакт Охридски во грцизирањето на Охридската црква и во асимилирањето на македонскиот народ“, *Средновековна Македонија*, т. 2, Скопје 1985, стр. 299–330; С. Димевски, *Историја на Македонската православна црква*, Скопје 1989, стр. 299–307; И. Снегаров, нав. дело, стр. 346–352; *Историја на македонскиот народ*, нав. дело, стр.432–461; *Калистратъ Зографскии, Слѣжба нѣже во свѣтѣхъ отца нашего архіерарха и члдотворца Климента*, Софија 1901, стр. 7–36; Ц. Грозданов, *Светии Наум Охридски*, Скопје 1995, стр. 192

22. Л. А. Тихомиров, „Ислам“, *Религиозно–философские основы жизни*, Москва 2000, стр. 291–313

дот, дури и личноста на „неверниот“ му припаѓале на „правоверниот“. Војната била извор на богатство. Тој момент станувал уште посилен при сознанието дека грабежот и експроприацијата на туѓиот имот на неверните било законско право на муслиманот²³. Така, во името на исламот, Турците во Македонија се обидувале да го искоренат христијанството, а во името на христијанството, Цариградската патријаршија и поголемиот дел од охридските архијереји се обидувале да го елиминираат македонското население²⁴.

Вакви економско–политички, религиозни и црковни прилики го одликуваат времето на доаѓањето на св. Ангел во Битола. Меѓутоа, сето тоа не значи дека овој период за градот Битола бил бесплоден и дека духовните и богословски преданија завештани од светите седмочисленици на словенски јазик не си нашле пат и начин да се зачуваат и да го продолжат својот континуитет. Спротивно, тие и понатаму продолжиле да функционираат и да бидат плодотворни за животот на Црквата во Македонија и тоа благодарение на неколкуте духовни и просветни центри на македонскиот народ, лоцирани главно во македонските манастири. Овде ќе споменеме само некои што се директно инволвирани во нашата тема. Тоа се светогорскиот манастир „Св. Ѓорѓи – Зограф“, манастирот „Св. Јован Претеча“ во с. Слепче и манастирот „Св. Преображение“ во с. Буково. Токму од тие духовни жаришта ни доаѓаат и првите пишувани податоци за маченичката смрт на св. Ангел Битолски и за духовната атмосфера во градот Битола во XVIII век.

8. Контактите што христијанското население од Битола ги одржувало со центарот на македонската духовност, светогорскиот манастир „Св. Ѓорѓи – Зограф“²⁵, не престанале ниту во времето на турското владеење. Како значаен монашки духовен центар на македонскиот на-

23. исто

24. Колку силно се чувствувала елиминаторската политика на грчките владици во Битола кон крајот на XVII век, најдобро потврдува Патописот на Едвард Браун од 1669 година. Ни самите Турци не гледале благонаклоно на ваквата политика водена од Охридските архијереји спрема македонското, словенско население во градот. Види кај: *Македонија во делата на сџиранскиите пашојисци 1371–1777*, нав. дело, стр. 573

25. Монахологијата на манастирот Зограф сведочи дека 90% од севкупното монаштво на манастирот потекнувало од македонските простори (од селата Орле, Крнино, Стрежево, Дихово, Зрзе, Градешница, Слепче, Ресен, Јанковец). Сличен е случајот и со манастирот Хилендар во XVIII век. Во архивата на манастирот постои еден список на хилендарските монаси, составен во 1795 година и го содржи составот на монасите за таа година. Во 1795 година во манастирот Хилендар имало 74 монаси од разни краеве на Македонија, потоа 35 монаси од Бугарија и само 4 Срби. Види кај: о. Стефан (Санџаоски), „Со главата во песок“, *Икони на поуменој*, Струга 2001, стр. 67; И. Снегаров, нав. дело, стр. 302; X. Поленаквиќ,

род, манастирот „Зограф“ во XVIII век одржувал интензивни контакти со својата паства во Битола. Оттаму не чуди што името на св. Ангел Битолски во пишуваните извори за прв пат се споменува во познатата *Зографска историја*. Во регистарот на светците што потекнуваат од Бугарија и Македонија, св. Ангел е спомнат како маченик кој пострадал во Битола²⁶. Малку подоцна, за св. Ангел Битолски поопширно ќе пишува македонскиот монах од с. Банско, отец Паисиј Хилендарски (1722–1773)²⁷. Во неговата *Историја словенобугарска*²⁸ – започната во манастирот Хилендар, а завршена во манастирот „Зограф“²⁹ во 1762 година, за првпат се дадени поконкретни житиски податоци за св. Ангел. Опишувајќи низа настани од XVIII век, отец Паисиј, меѓу другото, го опишал и следниов настан: „Во 1750 година, во Битола, кај што се наоѓа седиштето на турскиот и македонски паша, (Турците) мачеа и посекоа за христијанска вера едно момче, со убаво лице и става. Многу го мачеа и го принудуваа да се откаже од Христа, но, тој, премудро и смело ја разобличувал нивната безбожна вера. Битолскиот владика запишал многу негови одговори и на грчки јазик го опишал неговото страдање. А, Бог, покажал големо знамение над неговите мошти. Името му било Ангел, од с. Лерин“³⁰.

Смртта на св. Ангел Битолски, молскавично брзо одекнала во целиот православен свет. Тоа ни го потврдува и фактот што е тој само по неколку години од смртта, веќе внесен како новомаченик во православната хагиографија. Очигледен доказ за тоа е и неговото кратко житие во книгата на отец Паисиј Хилендарски – настанато непосредно по неговата маченичка смрт. Тоа житие ќе стане основен изворник за животот на св. Ангел, за сите подоцнежни составувачи на словенските *Месеџослови*. Св. Ангел ќе биде споменуван и во XIX и во XX век, во руските, бугарските и српските *Месеџослови*, но не редовно³¹.

За разлика од словенските, во грчките *Месеџослови*, св. Ангел не се споменува. Во познатиот Νέον Μαρτυρολόγιον на св. Никодим Аги-

„Од кои причини Паисија Хилендарски, пред да ја заврши својата *Историја*, морал да го напушти манастирот Хилендар?“, *Избрани дела*, т. 4, Скопје 1989, стр. 452

26. Й. Ивановъ, *Български стѣрѣшѣ изъ Македонїя*, София 1931, стр. 642

27. Јордан Хаџи Константинов-Џинот, *Избрани стѣрѣшѣ*, Скопје 1987, стр. 16 (види го предговорот на Блаже Конески); С. Димевски, нав. дело, стр. 327–332

28. Паисий Хилендарски, *Славянобългарска историја*, София 1989, стр. 113 (приредувач П. Динев)

29. Х. Поленаковиќ, нав. дело, стр. 449–453

30. Оригиналниот текст на црковнословенски јазик го има и кај А. Матковски, нав. дело, стр. 198–199

31. Види наша забел. 3

орит, издаден на грчки јазик во Венеција во 1799 година, св. Ангел не е спомнат. И во современите грчки изданија на житијата на мачениците што пострадале во периодот од 1400 до 1900 година, за св. Ангел не постојат никакви податоци³². Меѓутоа, еден исказ од краткото житие на св. Ангел, од отец Паисиј Хилендарски, сепак, дава простор за размислување дека постои некој грчки извор кој говори за неговата маченичка смрт. Тоа е исказот: „Битолскиот владика запишал многу негови одговори и на грчки јазик го опишал неговото страдање“³³. Овој грчки извор, за жал, ни останува и понатаму непознат.

Од краткото житие дознаваме, дека пред извршувањето на смртната казна (отсекување на главата), меѓу св. Ангел и некој битолски муслиман, бил воден жесток апологетски диспут. Во тој диспут св. Ангел „премудро и смело ја разобличувал“ безбожната вера на својот со-

32. Τὸν Ἀγίον καὶ Θεοφόρον Πατέρα ἡμῶν Μακαρίου Κορίνθου, Νικοδήμου Ἀγορείτου, Νικηφόρου Χίου, καὶ διδασκάλου Ἀθανασίου Παρίου, нав. дело, стр. 9–860

33. Во времето на св. Ангел Битолски, на епископската катедра во Битола се наоѓал пелагонискиот митрополит Јосиф. Тој владее со прекини во 1714, 1718, 1719, 1727, 1729 и 1742. Тој е пелагониски митрополит и во 1746, кога е избран за Охридски архиепископ. По напуштањето на архиепископскиот престол, Јосиф се јавува како пелагониски проедар во 1752, 1753, 1756 и 1761. Помеѓу 1751 и 1761 неговото владеење е прекинато. Во годината кога е сверски убиен св. Ангел, тој се наоѓал на Битолската катедра и со голема сигурност можеме да констатираме дека, токму тој е „битолскиот владика“ кој ги запишал одговорите на св. Ангел и „го опишал на грчки јазик неговото страдање“. Очигледно дека и отец Паисиј Хилендарски имал сознание дека постојат некакви податоци за св. Ангел на грчки јазик, меѓутоа, веројатно тие, додека ја пишувал неговата *Историја словенобуџарска*, не му биле достапни, или од некои причини не сакал да ги посочи. Потврда за епископството на Јосиф во Битола е и еден антиминос од 1727 година, од битолската црква „Св. Димитриј“. Меѓу другото, тој антиминос потврдува дека црквата „Св. Димитриј“ во Битола не е изградена во 1830 година од митрополитот Григориј, туку многу порано. Врз основа на текстот на антиминосот заклучуваме дека црквата во 1727 година била и активна, и дека во неа освен на грчки, заради доминантното македонско христијанско население во градот, се служело и на црковнословенски јазик. Токму тоа е причината поради која врз антиминосот, паралелно со грчкиот текст, тече и црковнословенски. Содржината на текстот е следна: „Овој антиминос или свештена трпеца за принесување на бескрвната жртва на литургиите, се освети со благодатта на пресветиот и животворен Дух, така што со него отсега имаат право да свештенодејствуваат (свештенослужителите) во храмот на великомаченикот Димитриј, мироточив чудотворец“. На другата страна од антиминосот пишува дека тој е даден на црквата: „Во време на преосвештениот г. г. Јосиф, митрополит пелагониски и прилепски, на 25 декември 1727 година“. Би додале дека, според каноните на Православната црква, во црквата не може да се извршува свештенодејство, доколку во неа не биде положен антиминосот на надлежниот архијереј. Тоа се прави веднаш по осветувањето на црквата или по доаѓањето на нов архијереј на тронот на дотичната епархија. Сево ова нè наведува на помисла дека датумот на изградбата на црквата „Св. Димитриј“ треба да се помести, со оглед на датумот на антиминосот за цели сто години. Денес овој битолски антиминос се чува во Народниот музеј во Софија, под инвентарен бр. 440. За ова подетално види кај: Р. Михајловски, „Прилози за проучувањето на храмот Свети Димитриј во Битола“, *Пелагонийска*, бр. 7–8, Битола 1999, стр. 112–124; Л. Мирковиќ, *Православна литурџика*, II посебен дел, Скопје 2001, стр. 74–76; И. Снегаров, нав. дело, стр. 241, 285

говорник³⁴. Ние не знаеме што точно било разговарано и кои верски прашања биле допрени, меѓутоа, знаејќи дека верските догматски диспути со муслиманите се познати уште од времето на св. Јован Дамаскин (VIII век) и св. Кирил Философ (IX век)³⁵, можеме да претпоставиме дека било дискутирано за основните догми на православната вера (догмата за Света Троица, оправданоста на православното предание и сл.)³⁶. Впрочем, слични диспути се среќаваат и во житијата на други македонски светци, кои пострадале во периодот на турското владеење³⁷. Пронаоѓањето на пишуваниот извор на грчки јазик, бездруго, ќе фрли нова светлина во поглед на сознанијата за содржината на водениот диспут.

Сево ова ни дава право да зборуваме за специфичниот духовен етос и клима што биле присутни во градот Битола во овој, навистина маченички период од нејзината историја. За изградување на тој етос, пресудна улога одиграл литургизмот, кој живо пулсирал во градот Битола во XVIII век. Тоа ни го потврдува и антиминосот од 1727 година од битолската црква „Св. Димитриј“³⁸. Маченичката смрт на св. Ангел е показател *de facto* за тоа каква духовна атмосфера владеела во градот Битола во овој период.

Освен со светогорскиот манастир „Зограф“, Битола во овој период интензивно комуницира и со манастирот „Св. Јован Претеча“ во Слџе³⁹. Благодарение на вонредно богатата манастирска библиотека, христијанското население од Битола можело да ги чита на свој мајчин јазик делата на најзначајните отци на Православната црква: Псевдо Дионисиј Ареопагит⁴⁰, св. Јован Златоуст, св. Кирил Ерусалимски. Во манастирската библиотека можеле да се најдат и аскетски зборници и изреки на египетските пустиножители (собрани во зборникот наречен *Сџаречник*), како и низа други поучни списи⁴¹. Потврда за континуирана комуникација на македонското население од Битола со овој духовен центар се и неколкуте манастирски поменици, кои го опфаќаат пери-

34. Паисий Хилендарски, нав. дело, стр. 113

35. Д. Миловска и о. Јован Таковски, *Македонски житија IX-XVIII век*, Скопје 1996, стр. 34–37 (гл. VI)

36. За ова види кај: Д. К. Михајловиќ, „Ислам и хришћанство“, *Хришћански весник за 1886 годину*, Београд 1886, стр. 420–428; 489–496

37. Д. Миловска и о. Јован Таковски, нав. дело, стр. 107–135; М. Георгиевски, нав. дело, стр. 185–191

38. Види наша забел. 33

39. В. Лозаноски, *Слџеченскиот книжевно-уметнички центар*, Битола 1987, стр. 19–102

40. Дело кое во манастирската библиотека постои од 1553 година. Види кај: В. Лозаноски, нав. дело, стр. 52, 59

41. исто, стр. 63

одот од XV–XVIII век. Во нив е забележано дека христијанското население од Битола активно учествувало во богослужбениот, литургиски живот на манастирот⁴².

Ќе го споменеме уште и, веројатно најважниот, но најмалку проучениот духовен центар, кој одиграл исклучително важна улога во обликувањето на литургискиот светоглед на христијаните од Битола во XVIII век. Тоа е исихастичкиот манастир „Св. Преображение“ во Буково. Иако се пишуваните податоци за овој манастир крајно оскудни, од нив сепак дознаваме дека манастирот бил особено активен и дека во него постоела многу богата црковна библиотека⁴³.

9. Нови сознанија за животот на св. Ангел Битолски, ќе се појават дури по век и половина од објавувањето на *Историја словенобуџарска* на отец Паисиј Хилендарски⁴⁴. Во 1930 година, во скромната брошура објавена во Битола по повод 100–годишнината од подигнувањето на битолската црква „Св. Димитриј“, авторот Велимир Арсиќ⁴⁵, кон крајот на книгата, бегло ќе забележи: „По овој повод⁴⁶, треба да се потсетиме и на еден маченик за христијанската вера, чиј череп, затворен во метална кутија и денес се наоѓа пред иконата на Богородица на иконостасот во црквата Св. Димитриј. На сребрена плочка аплицирана врз кутијата, на грчки јазик, опишана е следнава кратка и болна историја на битолскиот чевлар (папуџија)⁴⁷ Агатангел:

42. Забележано е дека господата Неделко, Кузман, Костадин, Димитрија, Трпе, Марко и Илија, од Битолскиот еснаф на екмекциите, подариле сребрено Евангелие за богослужбените потреби на манастирот. Види кај: В. Лозаноски, нав. дело, стр. 56

43. Патеписецот Хенрих Барт, кој минувал низ Битола во 1862 г., говори дека над клисурата, кај с. Буково се наоѓа манастир кој го нарекуваат Кешиш–хане, т.е. живеалиште за калуѓери. Според други податоци, од тој манастир биле однесени над 20 товари книги. Манастирот го посетил и архимандритот Антонин, кој исто така забележал дека во манастирот имало голем број словенски книги. Види кај: *Македонија во делата на сџиранскиите пайџоџици 1850–1864*, Скопје 1992, 520 (подготвил А. Матковски); Архим. Антонин, *Поездка в Румелию*, Санкт Петербург 1879, 359; М. Георгиевски, *Македонско книжевно наследство од XI до XVIII век*, Скопје 1989, 76; С. Тодоровски, нав. дело, 77, 151–152

44. Интересно е овде да споменеме дека во 1869 година, Хаџи Димитар Паничков, во Браила (Бугарија) го издава *Народниот календар*. Во тој календар е заведен и еден светец со име Ангел, титулиран како „воин Бугарин“. За датум на негово празнување е посочен 1 февруари. Меѓутоа, авторот на календарот не дава образложение од каде потекнува титулата на овој светец – „воин Бугарин“, и датумот на неговото празнување. Од тие причини, овие податоци ќе ги прифатиме со голема резерва.

45. В. Т. Арсиќ, *Црква св. великомученика Димитрија у Биџољу*, Битољ 1930, стр. 60–61

46. Се мисли на јубилејот на црквата.

47. Не е јасно од каде В. Арсиќ го добил овој податок, зашто тој не се сретнува ниту кај отец Паисиј, ниту на сребрената плочка аплицирана врз кивотот со моштите на св. Ангел

Овој свет череп е на многумачениот Агатангел, кој во 1727 година умре маченички, зашто Агарјаните имале обичај за време на Бајрам (три дена) насила да ги потурчуваат христијаните, а оние што не сакале да се потурчат да ги убиваат. Бидејќи Агатангел не можел тоа да го трпи, пошол во царскиот град – Цариград и со Божја помош успеал да издејствува ферман од султанот тоа да престане. Бидејќи Турците по ова не можеле повеќе да го гледаат Агатангел, го убиле. Овој череп во кутија е ставен од пелагонискиот митрополит Григориј и тогашните парохиски свештеници: сакелариј⁴⁸ Ѓорѓи, сакелион⁴⁹ Ѓорѓи, отец Трајан, отец Наум, отец Ангеле, отец Васко, отец Ѓорѓи и отец Христо, на 27 февруари 1827 година⁵⁰.

Ако ги споредиме податоците од краткото житие на св. Ангел Битолски што ни го дава отец Паисиј Хилендарски и податоците што се на грчки јазик испишани врз сребрената плочка аплицирана врз кутијата од црквата „Св. Димитриј“ во Битола, ќе забележиме дека тие опишуваат еден ист настан и зборуваат за еден ист човек, меѓутоа од поинаков агол и од различна временска дистанца. Сепак, постојат и определени разлики во овие два извори: тоа е годината на смртта на св. Ангел (1750 и 1727) и неговото име (Ангел и Агатангел). Да ги разгледаме повнимателно.

Што се однесува до името на светителот – кое во првиот изворник се јавува како Ангел, а во вториот како Агатангел – ќе забележиме дека честопати имињата на светителите од словенско потекло, биле свесно грцизирани од грчките составувачи на житијата. На оваа појава во 1994 година, прв укажал д-р Тодор Влахчев, со што ја расчистил забуната околу радовишкиот светител св. Спасе, кој некаде се сретнувал како Спасе, а некаде како Анастасиј, докажувајќи дека крсното име на овој македонски светец било Спасе⁵¹. На ист начин во грчките месецослови е сигнирана и светителката Злата Мегленска, чије крсно име Злата

Битолски. Не е исклучена можноста овој податок да е резултат на усното предание на битолчани.

48. чувар на архијерејски одежди

49. човек задолжен за одржување на редот и мирот во црквата

50. В. Т. Арсић, нав. дело, стр. 60–61

51. Т. Влахчев, „Спасе Радовишки или Анастасиј Радовишки“, *Нова Македонија*, од 31. 10. 1994

е сменето во Хриси (Χρυσή)⁵². Сметаме дека е на ист начин направена промена на крсното име на св. Ангел Битолски во Агатангел. Тргувајќи од фактот дека во првата половина на XVIII век, според досега познатите пишувани извори, во Битола пострадал само еден светец, и од фактот дека отец Паисиј Хилендарски бил современик на св. Ангел Битолски, природно ни се наметнува заклучокот дека неговите податоци во однос на името на св. Ангел Битолски се поверодостојни. Секавањето на маченичката смрт на св. Ангел Битолски, во негово време на Света Гора било сè уште свежо, така што, тој факт не остава простор да се размислува дека можел да биде направен некаков превид.

Што се однесува до годината на маченичката смрт на св. Ангел Битолски, постојат определени показатели што ни укажуваат дека во натписот од сребрената плочка, датумите биле внесени според некаква механичка логика. Имено, св. Ангел Битолски, според натписот од плочката пострадал во Битола 1727 година. Неговиот череп (мошти) бил ставен во сребрена кутија точно по сто години, во 1827 година. Индикативно е и подарувањето на антиминосот на митрополитот Јосиф на црквата „Св. Димитриј“ во Битола, кој, исто така, датира од 1727 година. Не е исклучена можноста дека митрополитот Григориј (кој се споменува на сребрената плочка аплицирана врз кивотот), тргнувајќи од сознанието дека црквата „Св. Димитриј“ била осветена од митрополитот Јосиф во 1727 година (бидејќи во време на Григориј неговиот антиминос, сè уште се наоѓал во црквата), се одлучил ставањето на черепот (моштите) на св. Ангел, да го одбележи како своевиден јубилеј, направен по повод сто години од осветувањето на црквата и таа година да ја посочи и како година на смртта на светецот. Сознанието дека отец Паисиј Хилендарски бил современик на св. Ангел и дека митрополитот Григориј натписот на кивотот го напишал со временска дистанца од 80

52. Составувачот на Νέον Μαρτυρολόγιον, св. Никодим Агиорит, на пр., св. Спасе Радовишки го преименувал во св. Анастасиј Солунски, а св. Злата Мегленска, во св. Хриси. Ваквата постапка тој ја објаснил со следниве зборови: „Ὁὗτος ὁ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Σπάσος βουλγαριστὶ νομαζόμενος ρωμαῖστὶ δὲ Ἀναστάσιος...“ (превод: „Овој маченик за Христа, по бугарски Спасе, а на византиски наречен Анастасиј“) и „...ὅπερ εἰς τὴν καθ’ ἡμῶς κοινὴν διάλεκτον ἐρμηνεύεται Χρυσή...“ (превод: „маченица Злата, која на наш јазик се преведува како Хриси“). Меѓутоа, менувањето на имињата, од една страна, понекогаш создава непријатни забуни, а, од друга страна, се коси со светоотечката православна традиција во однос на светата тајна крштеание. Во словенските *Месецослови*, на пр., грчките имиња свесно не се словенизираат, туку се даваат во изворна форма. Види кај: Τῶν Ἀγίων καὶ Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν Μακαρίου Κορίνθου, Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Νικηφόρου Χίου, καὶ διδασκάλου Ἀθανασίου Παρίου, нав. дело, стр. 95, 704–706

години, ни даваат право, да ги сметаме за поверодостојни податоците од отец Паисиј Хилендарски.

Досега ни се познати само овие два извора за животот на св. Ангел Битолски. Откривањето на грчкиот извор во кој се опишани неговите одговори и неговото страдање, сигурно ќе прецизира низа детали од животот на овој битолски новомаченик. Објавувањето на резултатите од анализата на грчкиот натпис испишан врз сребрената плочка на кивотот на св. Ангел, исто така, ќе осветли некои нови моменти од неговиот живот.⁵³ Целосното вообличување на житието на овој битолски светител останува до овој миг сè уште, отворено.

53. Симнувањето на калкот од натписот е направено во 2000 г. Грчкиот текст од натписот го рачита магистер по епиграфика, г-ѓа Весна Калпаковска, со која авторот на овој труд подготвува опширен пишан извештај.

Петар БОЈАЦИЕВСКИ

Здравствените прилики и здравството во Битола во текот на XVIII век

Битола во XVIII век била турска касаба со триесетина илјади жители, од кои 5000 Евреи, неколку илјади христијани, а најбројни биле муслиманите. Град со начичкани куќи меѓу тесните калливи улички, низ кои постојано се слива нечиста вода, помешана со разни отпадоци.. Град низ кој тече реката Драгор, со нерегулирано корито, заради што честопати ги поплавувала куќите и дуќаните околу нејзините трошни земјени брегови. Во летните месеци кога низ неа едвај и да тече вода измешана со разни човечки отпадоци, се шири неподнослива смрдеа.

Битола е град со малку велелепни зданија во неговиот центар, што доминираат во сиромашната околина, како чир во здраво тело. Град преполн со џамии, текина, имарети и медреси од кои секоја година излегуваат учени луѓе кои немаат кого да учат. Тука е и високата саат кула која ја отчукува маката на рајата.

Поранешните бројни цркви и манастири одамна се срушени и одново изградени во околните планински предели каде се иселиле христијаните за да се заштитат себеси, својот дух и традиции од непредвидливите самоволија на турскиот аскер и неговите претпоставени.

По укинувањето на Охридската архиепископија, по нив посегнаа и грчките духовници и нивната Патријаршија кои го воведоа грчкиот јазик и богослужба, истиснувајќи го словенскиот јазик од црквите и ќелијните училишта. Со тоа македонските Словени беа истиснати од своето последно прибежиште. Тие беа принудувани да се потурчуваат и

погрчуваат и да го губат својот мајчин јазик, култура и вековни традиции.

Појавата на Турците на Балканот, покрај другите несреќи што ги носела со себе, заради економското, културното и физичкото уништување на народите, била пропратена и со незапамтени дотогаш епидемии на чума, колера, пегав тифус, сифилис, големи сипаници и др.

Чумата („Панукла“, „Црна смрт“) особено зачестила од XIV век и била постојано присутна во Македонија, па според тоа и во Битола. Во текот на XVIII век, таа не престанала да ја сее својата „црна смрт“. Во 1706 година, во Скопје од неа умреле 2000 луѓе¹, а се проширила и во Битола. Во 1725 година, Румелија била зафатена од многу јака епидемија која ја забележал и нашиот летописец, со зборовите: „...во таја добра зима поче лоуша болест име ее чума от месец октомврии, христијане помалку турци непрестано...“². Летописецот од манастирот „Прохор Пчински“, за 1738 год. запишал дека: „Страшна година беше, чума тепаше сипанице...“³. Во 1740 година, се појавила јака епидемија во Скопје и набргу се проширила во цела Турција, Албанија, Скадар и Бока Которска. Известителната служба на Котор загрижено го следела ширењето на чумата низ Македонија. Во извештајот на конзулот од Драч од 19.IX.1740 година, пишувало дека: „...исто така и во Битола, место одовде оддалечено пет дена, се појавила со смртни случаи истата зараза“. Во Тирана и во Битола „било утврдено дека се работи за бубонска чума, која делува со исклучителна жестокост, така што се ретки оние кои откако ќе се заразат веднаш не подлегнуваат“. Притоа конзулот бил многу изненаден затоа што „не се применуваат никакви обзири, ниту мерки за одбрана; дури луѓето не се ни плашат, ниту бегаат, сè додека не дојди до екстремност“⁴.

Од архивата на венецијанскиот конзул во Солун се добиваат податоци за појавата и ширењето на чумата во градот и пошироката околина во текот на 1741, 1742, 1754, 1761, 1762, 1781 и во 1791 година⁵. Меѓутоа, таа била многу почеста и имала пошироки размери во сите македонски градови, зашто била забележана и во 1784, а од 1794 до 1798 година не престанала да сее страв и трепет меѓу населението во Македонија⁶, а во Солун траела сè до јули месец на 1799 година⁷.

Чумата не ја напуштила Македонија и во наредните години, сеејќи ја својата „црна смрт“ меѓу народот, уништувајќи го физички, психички и материјално, а со тоа предизвикувала големи демографски турбуленции.

„Куга мораше по свету, ни оста дете, ни жена, ни човек, Све помори. Бежаше у планини челад, доиде куга у планина, па помори. Нема ко копат...“⁸ – пишуваат нашиот летописец не знаејќи како да се спаси од тешката болест, од која никаде немало спас.

Нејзината појава меѓу христијаните била пропратена со паничен страв, додека Турците мирно ги поднесувале нејзините удари заради верувањето дека е божја болест и желба, судбина испратена од Бога, од која не може да се избега, па според тоа не вреди спротивставување.

Народната медицина на нашиот и другите народи, не успеала да пронајде некој лек со кој барем делумно ќе се заштити од болеста.

Во такви услови, најприфатлива и најчесто применувана била препораката: „Кои бега уотече, кои не бега не остана... кои велит немам страх од чума да ест проклет од бога...“⁹.

Покрај чумата, колерата („Улера“), како многу пренослива, заразна ендемо–епидемиска болест, со векови била присутна на теренот на Македонија, заради постоењето на извонредни услови за нејзино одржување и ширење. Најчесто тоа биле лошите стамбени и хигиенски услови за живеење, ниската здравствена култура на населението, непостоењето на здравствен кадар, превентивни хигиенски мерки и санитарен надзор над чувањето, спремањето и дистрибуцијата на прехранбените артикли.

Од еврејските пишувани документи дознаваме дека колерата била вековен придружник на населението во Македонија и Битола, а во XVIII век однела огромен број жртви од 1712 до 1714 година, во 1717, 1719-1721, 1730, 1740, 1748, 1758-1760, 1761-1763 година. Оваа заразна болест го земала својот данок и во наредните векови, а последната голема епидемија во Битола била во периодот од 1911 до 1913 година кога изумрел голем број од населението, меѓу кои и неколку битолски лекари кои неуморно се бореле со неа.

И за оваа заразна болест, како и за чумата не се преземале некои превентивни и противепидемски мерки, зошто според книгата „Лек против колера“, се мислело дека: „...Ове болести нимало се бојати не треба, јербо имамо искуства да који је страшљивац, на тога преце напад. А што би се страшило кад прилепчиво није...“¹⁰. Таквото сфаќање илјадници луѓе го платија со својот живот.

Епидемиите на големи сипаници (Вариола Вера) многу често се појавувале во Македонија. Луѓето со векови наназад настојувале да пронајдат ефикасен начин за заштита од оваа тешка и смртоносна зараза. Некогаш тој произлегувал до магиските и религиозни верувања,

друг пат од шарлатанските постапки на бројните надрилекари, или пак биле резултат на вековните емпириски традиции на народната медицина. За да се заштитат од болеста, луѓето најчесто ги напуштале заразените подрачја и се селеле во планините. Подоцна ги оттргнувале болните од здравите, затворајќи ги во сопствените куќи или по црквите и манастирите, формирајќи ги на тој начин првите карантински установи.

Меѓутоа, нашиот народ употребувал и еден многу ефикасен начин за заштита од големите сипаници кој подоцна го модифицирала и прифатила званичната медицина. Тоа е калемење на сипаниците или пренесување на гнојот од болниот на здрави луѓе, најчесто на децата.

Калемењето на сипаниците (пренесување, пелцување или „бележување со маја“, како што тоа го нарекува Марко Цепенков) било сосема прифатено од народот, зошто ефикасно го заштитувал од оваа опасна заразна болест.

Во Македонија и соседните балкански земји, овој начин на заштита се применувал многу години пред пронаоѓањето на Џенерова-та вакцина против големите сипаници во 1799 година.

Примената на овој навијсок дострел на народната медицина во борбата против големите сипаници, во повеќе наврати била регистрирана и во Битола¹¹.

Појавата и ширењето на венеричните болести во Македонија, било често присутно, особено за време на турскиот период од XV до XIX век, главно заради движењето на турските војски кои ја пренесувале болеста. Во текот на XVII, а особено во XVIII век, проституцијата била многу раширена во Битола од страна на многубројните робинки од разни националности кои биле предмет за сексуално уживање и сејачи на венеричните заболувања. За тоа постојат сведоштва во повеќе судски документи од битолските турски сицили¹².

Покрај овие тешки епидемски болести кои со векови пустошеле во Битола и Македонија, треба да се споменат честите епидемии на маларијата, туберкулозата, пегавиот и трбушниот тифус, дизентеријата и многу други заболувања. Без нив не би била комплетна епидемиолошката слика и патологијата на населението во Битола и Македонија.

Во такви услови, народот бил принуден за решавање на своите здравствени проблеми да се ослонува на својата автохтона етномедицина која се формирала од нагонска и емпириска основа, а во себе носела исконска натприродна наслага во вид на верска и магиска сила. Потпирајќи се на своите три основни елементи: природата, религијата

и маџјата, таа доживувала бројни дополнувања и трансформации во контакт со соседните народи и ја задржала својата доминантност во лекувањето сè до крајот на XIX век.

Од тие причини, а при непостоење на факултетски едуцирани лекари, народот бил принуден да бара спас од многубројните шарлатани, народни исцелители – екими, тријачи, местачи, тревари, (ахтари), бербери, бајачи, гледачи, бабици, цераси (хирурзи), кехаи (окулисти) и многу други и да купува подготвени лекови од разни тревни по ахтарниците (прототип на денешните аптеки) кои кон крајот на XVIII век ги имало повеќе од десетина.

Меѓутоа, истовремено помош се барала и по црквите, иконите, светите места и гробови, реликвиите, лековитите води, цамиите, и текината, свештениците и молитвите, оците и дервишите и на многу други места кои во верувањето на народот имале лековита моќ. Резултатите од таквото лекување било минимално или никакво.

Најрационалниот пристап во лекувањето била употребата на лековити тревки од кои се подготвувале лекови, а за таа цел во Македонија се користеле повеќе од 370 тревки, корења, стебла и др.

Сè до XVIII век на просторите на Македонија не постоеле цивилни болнички установи и покрај тоа што во Битола постоела воена болница уште во XVI век.

Сознанието за неопходоста од постоење на болнички установи, или „лечебници“, како што ги нарекувал нашиот народ, се родило од емпириско сфаќање дека за лекувањето на поедини болести, потребно е болниот да се смести во кревет и да му се обезбеди соодветна нега од луѓе кои веќе се докажале со своето искуство и знаење во лекувањето на поедини болести.

Од тие причини започнале да се раѓаат првите манастирски болници „...чија основна функција не било лекувањето, туку само сместување и нега на болниот. Повеќе се грижеле за спасот на душата, отколку за здравјето на телото...“¹³.

Основната функција и делување на овие средновековни манастирски болници, најдобро ја дефинирал Фуртенбах со зборовите: „Што е повредно за пофалба и признание од давањето на засолниште и помош на туѓинец, патник, а ништо помалку, се разбира, и на домашниот болен и човек во нужда, беда и телесна изнемоштеност, за да не го снајде смртта како животно, сам на патот, или пак сиромашниот да не пропадне со телото и душата. Од христијанска љубов, потребно е таквите луѓе, во нивната најголема неволја и без разлика на нивната

народност, не само да се примат под кровот, туку и да им се помогне со духовна и телесна медицина и да им се даваат совети¹⁴. Според тоа, овие средновековни болници биле пред сè, каритативни установи, но во нив се обавувале и одредени здравствени дејности. Токму од тие причини средновековните манастирски болници биле истовремено социјални, медицински и хоспитални здравствени установи.

Првата таква манастирска болница во Битола, била формирана при крајот на IX век, непосредно по Климентовата болница „св. Пантелејмон“ на Плаошник во Охрид, наречена „св. Врачи“ (или „св. Кузман и Дамјан“), на местото на сегашното училиште „Стив Наумов“.

Во текот на наредните векови, многу значајна улога одиграле болниците во Буковскиот манастир, Крстоарскиот манастир „св. Меркурија“, Слепченскиот манастир „св. Јован Претеча“, „св. Петка“ во Цапари, „св. Богородица“ во Трново, „св. Ана“ во Маловиште и многу други. Некои од овие манастирски болници биле дури специјализирани за лекување на одредени болести, како на пример Барешанскиот манастир кој бил депанданс на болницата „Благовештение“ за лекување на душевни болни.

Општинската болница „Благовештение“ („Евангелизмос“) или „Спитајлето“, како што била популарно нарекувана, била најстара цивилна болница во Битола, а веројатно и во Македонија, која била наменета за лекување на цивилното христијанско население, што му припаѓало на патријаршиската општина во градот. Таа се родила во времето кога грчката патријаршија го започнала својот духовен, јазичен и културен освојувачки и асимилаторски продор кон македонскиот народ, непосредно по укинувањето на Охридската архиепископија.

И покрај тоа што сè уште не знаеме кога точно е изградена оваа болница, денес со сигурност можеме да тврдиме дека таа функционираше во втората половина на XVIII век.

Евидентен податок за тоа ни дава В. Арсиќ кој пишува: „...уште пред 1830 година, битолските христијани имаа своја болница за која се грижеше црквата „св. Димитрија“. Од црковните книги се гледа дека само за поправка на таа болница во 1808 година, црквата дала 116 гроша и 18 п.“¹⁵.

Сигурно е, дека ако болницата се попрадела во текот на 1808 година, таа морала да постои десетици години пред тоа.

Во почетокот била мала болничка установа, еден вид диспансер, амбуланта во која се лекувале сиромасите, а во исто време претставувала азилска, каритативна установа за сместување на стари, изнемоштите

ни и болни граѓани кои биле во неа негувани и лекувани. Подоцна, била проширена и функционираше како вистинска болница. Лекувањето се одвивало под контрола на факултетски образовани лекари, најчесто Грци, Евреи, Италијани и др.

Лекувањето во неа било бесплатно, заради што таа секогаш била преполна со пациенти или изнемоштени стари и напуштени лица, што ја наметнувало потребата за нејзиното проширување и зголемување.

Ова болница се наоѓала на местото на сегашниот училишен центар „Таки Даскало“, простирајќи се и преку покасно новопресечената улица „Борис Кидрич“.

Слободниот продор на идеите од Запад ја принудија зачмаената и веќе сериозно разнишаната турска империја, кон крајот на XVIII век, да внесува одредени новини во своето управување со поробените земји.

Една од нив, се однесувала на организацијата на здравствената служба што била во хаотична состојба. Од тие причини била формирана Општинска здравствена служба, со еден или повеќе лекари кои се плаќале од општинскиот буџет.

Од досега преведените „Турски документи за македонската историја“¹⁷, кои се однесуваат на почетокот на XIX век, откриваме дека, засега, првиот таков лекар во Битола бил д-р Козанали, кој од општинскиот буџет примал плата по договор од 500 гроша за шест месеци во текот на 1804 год. Многу е веројатно, дека тој или некој друг работеле од крајот на XVIII век. Сличен документ постои и за 1811 година, кога работел лекарот Анастас со плата од 500 гроша за 6 месеци.

Каква била улогата на лекарите Козанали, Анастас и другите, што остануваат безимени, во Општинската здравствена служба, не знаеме. Не знаеме ни кој имал право да се лекува во таа служба, ниту пак кои биле нејзините ингеренции и како била организирана. Преведувањето на постарите документи од турското владеење во Македонија, сигурно е дека ќе фрлат нова светлина врз расветлувањето на многу енигми од XVIII век.

Во секој случај, сигурно е дека при постоење на вака лоши здравствени прилики, при непостоење на стручен здравствен кадар и здравствени установи, најголемиот број од населението се лекувало кај ахтарите, екимите, берберите – хирурзи, местачите и другите исцелители и емпиричари, кои ги имало многу во Битола и уживала огромна популарност.

ЗАКЛУЧОК

Здравствените прилики во кои обстојувало населението во Битола и Македонија во текот на XVIII век, биле повеќе од критични, зошто биле реален продолжеток и влошување на состојбите од претходните векови.

Народот кој бил оставен на милост и немилост на многубројните катастрофални епидемии и болести, барал спас во народната медицина која се состоела од верска и емпириска основа. Носителите на верската медицина, која сè до крајот на XIX век, господарела со емпириската медицина, биле бројните врачари, бајачи, свештеници, калугери, оци, дервиши и нивните цркви, икони, цамии, свети места и гробови. Малубројните манастирски болници кои останале, најчесто служеле како азилски установи за душевните болни. Носители на емпириската медицина биле народните исцелители, емпиричари, кои што вештината на лекување ја учеле како занает и ја пренесувале од колено на колено.

Населението од градот и околните села се лечело во своите куќи, или во малубројните манастирски болници.

Првата болница за цивилното население во Македонија била формирана во Битола, во втората половина на XVIII век, наречена „Благовештение“, во која работеле лекари од европско потекло.

Кон крајот на XVIII век, во Битола била формирана Општинска здравствена служба, која вработувала еден или повеќе лекари, што претставува зачеток на организирана здравствена дејност во зачмаената турска империја.

ЛИТЕРАТУРА

1. Матковски А., Ангелакова П.: Краток опис на Македонија од посланикот на дубровничката република Марин Кабога во 1706 година. Историја, VI, бр. 2, Скопје, 1970, 248.
2. Мутафчиева В.: Румелийски делници и празници од XVIII век, Отечествен фронт, Софија, 1978, 236–244.
3. Р. Угринова–Скаловска: Записи и летописи, Македонска книга, Скопје, 1975, 128.
4. Мијушковиќ Сл.: Појавата на чумата во Скопје 1740 година и нејзиното ширење во другите краишта, Историја, год. II, бр. 1–2, Скопје, 1966, 108.
5. Државен архив на СРМ: Документи за здравството од архивот на венецијанското конзулство во Драч и Солун, 1700–1779–1792 год., Ракопис, превод Ариф Старова, Библиотек. Медицин. фак. Скопје, фасц. А–6.
6. Мутафчиева В.: Румелийски делници ..., 236–244.
7. Христо Андонов–Пољански: Британски документи за историјата на македонскиот народ, том I, (1797–1839), Архив на Македонија, Скопје, 1968, 75.
8. Анте Поповски: Кон поетиката на македонските средновековни записи (II), „Нова Македонија“, 02.03.1985, стр. 6.
9. Мутафчиева В.: Румелийски делници ..., 236–244.
10. Иваниќ Стефан: Колера у Србији у XIX веку, Београд, 1940, 10.
11. Бојациевски П.: Здравството во Битола низ вековите, Битола, 1992.
12. Стерјовски А.: Проституцијата во Битола во XVII век, Прилози, 44–45, ДНУ, Битола, 1986, 131–150.
13. Медицинска енциклопедија, 2, Лексикограф. завод ФНРЈ, Загреб, 1958, 214.
14. Мушиќ Драго: Из повијести болнице, Про медико, 02.04.1972, Лек, Љубљана, 216.

15. Арсић Т. Велимир: Црква светог великомученика Димитрија у Битољу, 1930, 46.
16. Робевић д-р К.: Битољ као културно–просветно средиште у прошлости и сада, Монографија во ракопис, 1940, Историски архив Битола.
17. Турски документи за македонската историја (1803–1808), II, Архив на Македонија, Скопје, 1953, 41–44, док. 117, сицил 80, лист 69.

ДОДАТОК

празна

Проф. д-р Божидар МАСЛИНКОВ,
Ректор на Универзитетот „Св. Климент Охридски“
од Битола

Промотивна реч

Почитувани сограѓани,

Кога имам можност да присуствувам на овие јавни трибини, секогаш тоа го правам многу радо. И секогаш се присекавам на нивниот зародиш. Првин беше идеја. Се сеќавам дека еден ден пред шест години во месец април или мај дојде во мојата деканска канцеларија во тогашниот Факултет за учители и воспитувачи проф. д-р Александар Стерјовски со молба да најдам време да го ислушам, и ако е можно, да помогнам во една идеја што сака да ми ја пренесе. Се работеше, имено, за некој разговор што го имал со наши колеги од Факултетот а бил во врска со организирање некаква јавна трибина што би ги третирала прашањата од подалечната историја на градот, а која би била организира, поточно, наш дар на градот за време неговиот празник, Денот на ослободувањето. Се разбира, и како битолчанец, а и како декан на факултет каде што имаше катедра по историја, предлогот веднаш го прифатив и дури ветив дека факултетот ќе биде тој што ќе изнајде материјални средства да ги печати рефератите на учесниците во годишни зборници. Се договоривме пвата средба да почне со третманот на 10 и 11 век, односно со сознанијата што се најстари за нашиот град.

Ете, така, се одржа првата јавна трибина, така продолжија да се одржуваат и следните. Сега ја одржуваме 6-тата по ред.

Веројатно, токму таму стои поканата и честа да го промовирам денес, петтиот, јубилејниот зборник на „Битола низ вековите“.

Тој го третира 17 век и има два дела. Првиот почнува со воведот на Александар Стерјовски во кого се даваат основни податоци на векот што е од научен интерес. Поместени се пет труда, на наши еминентни научници од градот. Двата први труда, оние на Ѓорѓи Димовски–Цолев и на Аница Ѓорѓиевска поврзани се со настани и личности што го обележуваат векот. Цолев говори за реславјанизацијата на градот, процес што започнува и кој ќе ја измени националната структура но и ликот на градот, похристијанизирајќи го, а Аница за една појава многу битна за ова време, за ајдутството и за ајдутите. Трудот на Радмила Петкова, на своевиден начин е дополнение на оној на Цолев, зашто се презентираат турски податоци, архивски, во кои се открива дека експанзијата на градењето на христијански цркви започнува да зема замав. Исто така, интересни се и соопштенијата на Златко Жоглев за просветата во градот од ова време. Просто е неверојатно, ако се појде од општите информации, дека во Битола имало толку многу школи и дека имало и толку многу стипендијанти, со стипендии што биле во висина колку една плата на осреден учител. Потресни се откритијата што ги дава Александар Стерјовски за робовите. Пред да се задржи на робовите во Битола во 17 век, тој нуди податоци воопшто за робството во Турската империја.

Вториот дел од Зборникот носи наслов Додаток. Покрај промотивната реч на м–р Мито Пејовски, печатени се и дискусиите на неколку присутни посетители. Што е интересно и што е посебно значајно, со што идејата за јавна трибина наполно се оправдува, дека тие нудат нови и интересни податоци за нашиот град и претставуваат дополнување на презентациите на главните учесници.

Со надеж дека овие јавни трибини и понатака ќе нудат вакви интересни материјали врз кои нашите сограѓани ќе го запознаваат минатото на својот град, јас на учесниците на денешнава јавна трибина им посакувам успешна работа.

Благодарам.

Александар СТЕРЈОВСКИ

Нашата "Прва шпринтерица"

Во сите досегашни јавни трибини, никој и никогаш, за жал, не се задржа и врз спортскиот живот на нашиот човек во минатото. Имало ли таков во нашата средина, ако го имало со кои содржини се одликувал?!

Се договоривме денес како наш прилог, во рамките на дискусијата ние двајца, долгогодишниот спортски работник и професор по физичко воспитување и проучувач на спортската култура воопшто, Васко Вангелов и јас, да дадеме придонес на таа тема. Јас ќе говорам само за еден сегмент, за настанувањето на еден спортски реквизит, за нашата „прва шпринтерица“, а Васко Вангелов, подетално ќе говори воопшто за спортскиот живот.

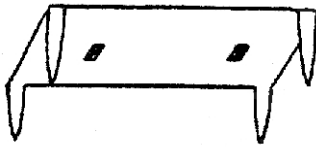
Пред да преминам, меѓутоа, на задачата што си ја поставив, би сакал да допрам и некои „први“ прилози што ѝ ги дал Балканот на современата цивилизација. Би се задржал на почетокот на „белиот слепечки стап“, кого го истакнуваат како современа придобивка со која им се олеснува тешкиот живот на слепите несреќници. Него во нашата средина го имало многу одамна. Фрескописците на своите ликови реализации во црквите од 13 и 14 век го ставиле во рацете на тогашниот слеп поединец. Покрај него и кучето како водич на слепиот човек, исто така, го гледаме на фреските од овој период. Првата успешно добиена битка против страшните епидемични болести му припаѓа на Џенифер и на неговата, Џениферова вакцина против големата сипаница. Малку е познато, меѓутоа, дека тој успех се фундирал врз едно наше долговековно искуство што го применувале балканските екими и народи и ис-

целители со „бележењето“ маја од заразен човек, постапка, всушност што е позајмена со оваа вакцина.

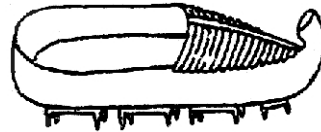
И сега, откако го кажав сето тоа, да преминеме и на нашата „прва шпринтерица“.

Ја употребувале арамите и ајдутите, се разбира, не за спортски активности, ами полесно и побрзо да им побегнат на гоничите. Била слична на денешната шпринтерица. Се состоела од систем на „мачки“. А „мачка“ била правоаголна челична плочка со четири оштри заби на четирите краишта. Плочката од горниот дел имала два отвора кои овозможувале нејзино прицврстување на опинокот. Систем од седум „мачки“, наредени во три реда и една „мачка“ кај прстите, ја правеле нашата „прва шпринтерица“

Како изгледала „мачката“ и „првата шпринтерица“ најилустративно можеме да си ја претставиме преку цртежот што ни го оставил еден наш истражувач од 19 век, Стефан Тановиќ (Стефан Тановић, Српски народни обичаји у ев елиској кази, Београд-Земун, 1927, 416-417).

мачка

поткован опинок со мачки

За жал нашата „прва шпринтерица“ не служела само за бегање, ами арамите ја употребувале и за мачење и изнудување соопштенија од богатите трговци и занаетчии за нивното скриено богатство.

Останува фактот дека основите на современиот реквизиот употребен за постигање поголеми брзини стои, ете, во нашата „прва шпринтерица“.

Васко ВАНГЕЛОВ

Физичката култура во Македонија во XVIII и XIX век

Со векови прекинатиот нормален општествено–економски и духовен развој во Македонија, го успори и развојот на нејзината физичка култура, во споредба со текот на културните процеси во Европа која тогаш, во тој поглед го надмина и остави зад себе Балканот. Но, физичката култура, сепак преку народните форми на спортување (елементарни активности) си задржа извесен свој тек. За време на народните празници на ледините крај манастири и други мегдани, покрај сè, присутни беа и натпревари во борење, фрлање камен од рамо, скокање, годена во цел со камен, кревање тежок предмет, марифети со нож и други предмети. На кастата, пак, виши чиновници и спахии (военоначалници) како вид забава им бил ловот од кој направиле свој монопол. Демек, „таа активност не е за секој“. Тие посебни бенефиции, односно концесии, поседувале ловишта во најживописните и богати со дивеч македонски предели. Господарот – спахијата во походот во лов бил придружен од цела свита свои поданици, добро обучени за бркање и фаќање на дивечот т.е. помошен персонал од соколари и кучкари. Активноста се одвивала со многу врева и веселба за време на и по извршеното ловење. Турските господари имале свои штабови од специјалисти за одгледување и дресирање ловциски соколи и кучина, освен тоа и за фрлање боздоган по дивечот, а посебно за риболов. Сите биле брзи и вешти. Постоел вид риболов со помош дресирани видри кои за турските господари биле одгледувани во нивни штабови од специјалисти за таква работа во околината на Ќустендил – Пиринска Македонија

и други места. Населението од секторот на ловиштето било задолжено да помага во ловот.

Физичката култура на Турците во Македонија и други простори на Империјата е сврзана со вообичаените веселби и разоноди, претежно по повод свадби, обрезавања на децата (сунет) и обредни мухамедански празници. По тој повод имало масовни свечености: трки со коњи (кушија), пеливански борења – борачите биле намачкани со масло по разголениот горен дел на телото како и кожните пантолони. Веселбата и натпреварите биле пратени со музика од зурли и тапани. Амбиентот бил збогатуван и со присуство на акробати кои изведувале разни бравурии.

Физичката култура во турската војска се применувала со цел кондицијата на војниците и старешините да не биде запоставена во општата војнофизичка подготовка. Спахијата требало да има свој сопствен коњ, а самиот да биде добро обучен во вештите вјавања, да обучува војници за такви вештини и користење оружје – сабја, нож, пушка во дадени ситуации. На спортските мегдани војниците се натпреварувале со фрлање камен, копје („цирит“), со истрели од огнено оружје во цел како и вјавање коњ во галоп со преместување седејќи во седлото во неколку различни ставови.

Воено-физичките квалитети биле критериуми за определување на човечкото достоинство и ценетост на личноста. Но, тука е посебно важно да се нагласи и тоа дека физичката подготвеност на момчињата – борци од комитските чети и дружини, во битисувањето резултираше и од нивното спонатно ангажирање во народни форми на телесни натпреварувања во природа. Тоа стана дел од животот и битот на четите. Така, своите војводи македонските комити ги избираа врз база на нивните физички и духовни квалитети – сила, храброст, срченост, издржливост, снаодливост, знаење, зрело расудување. Со такви особини кандидатот за војвода се докажувал пред цела дружина преку натпревари во стрелаштво, фрлање нож или друг предмет во цел, фрлање камен, скокање во далечина и други активности, одделно од физичките, како што се на пример, акции со стратешки и тактички карактер. Наведените дејности на македонските комити воспееани се и во народните песни во кои легендата е слеана со стварноста. Но, во нив посебно е одразена вистината за спортските настани во животот на македонските комити заради забава и разонода и добриот физички статус.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. Цонков, Н. Петрова: Истoрия на физическата култура, София 1964.
2. В. Вангелов, Ј. Папачек: Битола (монографија), стр. 119, 1985.

празна

СОДРЖИНА

Александар СТЕРЈОВСКИ

Вовед 5

Владо ЃОРЕВСКИ

Развој на духовната клима во Битола 18 век 7

Весна КАЛПАКОВСКА

Ономастика и просопографија на населението
од Битола и Битолско во 18 век 11

Ристо ПАЛИГОРА

Црквата Успение на Св. Богородица во село
Велушина 15

Александар ГУЛЕВСКИ

Битола и нејзините светци
– Св. Ангел Битолски (†1750) 23

Петар БОЈАЦИЕВСКИ

Здравствените прилики и здравството во Битола
во текот на XVIII век. 39

ДОДАТОК

Проф. д-р Божидар МАСЛИНКОВ

Промотивна реч 51

Александар СТЕРЈОВСКИ

Нашата „Прва шпринтерица“ 53

Васко ВАНГЕЛОВ

Физичката култура во Македонија
во XVIII и XIX век 55

празна

Издавач:
Педагошки факултет – Битола
Библиотека: *Историски ѓеми*

*

За издавачот:
Проф. Симеон СИЛЈАНОВСКИ, акад. сликар - декан

*

Одговорен уредник:
Д-р Александар СТЕРЈОВСКИ

*

Секретар на редакција
Гого СТЕРЈОВСКИ

*

Компјутерска подготовка:
Пеце ИЛИЕВСКИ

*

Печати:
АД Печатница „Киро Дандаро“ - Битола
Тираж:
300 примероци

